

Den brede verdiskapingen

Et bærekraftig utviklingsperspektiv
på natur- og kulturbasert verdiskaping

PER INGVAR HAUKELAND OG BENT ASLAK BRANDTZÆG

TF-notat

Tittel:	Den brede verdiskapingen: Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert verdiskaping
TF-notat nr:	20/2009
Forfatter(e):	Per Ingvar Haukeland og Bent Aslak Brandtzæg
Dato:	1. mars 2009
Antall sider:	57
ISBN:	978-82-7401-290-5
ISSN:	0802-3662
Forsidebilde:	Stølen Sanddalen, Valdres natur- og kulturpark. Foto: Katharina Sparstad
Pris	200
	Kan lastes ned gratis som pdf fra telemarksforskning.no

Prosjekt:	Den brede verdiskapingen (AREAL/Riksantikvaren)
Prosjektnr.:	20050620
Prosjektleder:	Per Ingvar Haukeland
Oppdragsgiver(e):	AREAL programmet (NFR) og Riksantikvaren

Telemarksforskning, Boks 4, 3833 Bø i Telemark. Org. nr. 948 639 238 MVA

Forord

Følgende notat er utarbeidet på oppdrag av Riksantikvaren, og er en del av arbeidet med den brede verdiskapingen som Telemarksforskning fokuserer på i AREAL-programmet (Norges forskningsråd). Hensikten med notatet er å synliggjøre kompleksiteten i bredden av natur- og kulturbasert verdiskaping, noe som ligger til grunn for Verdiskapingsprogrammet for kulturminner og Miljøverndepartementets nye satsing Naturarven som verdiskaper. Arbeidet har vært konsentrert om hvordan man skal forstå, forvalte, foredle og formidle den brede verdiskapingen, og vi håper notatet kan være et innspill i diskusjonen om hvordan man bedre kan operasjonalisere det brede verdiskapingsbegrepet.

Bø i Telemark, 1. mars 2009

Per Ingvar Haukeland

Prosjektleder

Innhold

Figurer og tabeller	6
Sammendrag	7
1. Innledning.....	9
2. Natur- og kulturarven sett under ett.....	11
3. Et bærekraftig utviklingsperspektiv	15
4. Forholdet mellom private goder og fellesgoder	21
5. Bærekraftig nyskaping	25
6. Bærekraftig verdiskaping	31
7. Bidrag til lokal samfunns- og næringsutvikling.....	41
8. Et bærekraftig verdiregnskap.....	45
9. Samordning i forvaltnings- og virkemiddelapparatet.....	49
10. Oppsummering og anbefalinger.....	53
Referanser.....	55

Figurer og tabeller

Figurer

Figur 1 Modell for <i>Glokal</i> utvikling (Snellemodellen).....	19
Figur 2 Forholdet mellom private goder og fellesgoder	23
Figur 3 Verdiskaping illustrert i St. meld. nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner	31
Figur 4 Det bærekraftige utviklingshjulet.	39
Figur 5 Effektkjeden (Brandtzæg og Haukeland, 2009).	41
Figur 6 Verdikjeden i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner	43
Figur 7 Verdiskapingsprosessen i ulike faser.....	44
Figur 8 Samspill mellom aktører og virkemidler som grunnlag for verdiskaping. .	49

Tabeller

Tabell 1 Verdier knyttet til natur- og kulturarven.....	37
Tabell 2 Indikatorer for verdiskaping.....	38
Tabell 3 Eksempel på et bærekraftig verdiregnskap med 5 indikatorer	46

Sammendrag

Miljøverndepartementet etablerte i 2007 Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, med 11 piloter over hele landet, koordinert av Riksantikvaren, og i 2009 ble programmet Naturarven som verdiskaper etablert, koordinert av Direktoratet for naturforvaltning. Notatet behandler det brede verdiskapingsbegrepet som begge programmene bygger på, ut i fra et bærekraftig utviklingsperspektiv.

Prinsippet om vern gjennom bærekraftig bruk, står sentralt i begge verdiskapingsprogrammene. Et bærekraftig utviklingsperspektiv knyttes i denne sammenheng til to forhold: 1) en bærekraftig utvikling av natur- og kulturarven der bevaring inngår, og 2) en bærekraftig, lokal samfunns- og næringsutvikling, der natur- og kulturarven ikke forringes. Næringsutviklingen er i fokus, men den miljømessige, kulturelle og sosiale utviklingen er vel så viktig. Det bærekraftige utviklingsperspektivet søker å favne helheten.

Selv om det er ett verdiskapingsprogram for natur og ett for kultur, ser vi et større verdiskapingspotensial i sammenhengen mellom natur- og kulturarven, enn hver for seg. Når fokuset er på bærekraftig bruk, er det vanskelig å komme utenom samspillet mellom natur og kultur. Mye av naturen vi søker å hegne om, er berørt av mennesket og kulturen, og sett i et bærekraftig utviklingsperspektiv, synes det viktigere å definere mennesket og kulturen *inn* i naturen, ikke ut av den. Skillet mellom natur og kultur gjenspeiles politisk, faglig og forvaltningsmessig, mens det i praksis er vanskeligere å se dette skillet. Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, som nå har pågått i 2 år, har synliggjort dette.

En bred forståelse av verdiskapingsbegrepet inngår også i Naturarven som verdiskaper. Begge programmene har en utfordring i å skape en forståelse for de ulike formene for verdiskaping, og samspillet mellom disse. Den økonomiske verdiskapingen får ofte størst oppmerksomhet, men programmene bygger altså på et bredere perspektiv.

Pilotprosjektene i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner er blitt mer bevisst hvordan de ulike formene for verdiskaping henger sammen. Likevel er det ikke lett

å få et riktig bilde av den totale verdiskapingen, noe vi skal forsøke å imøtekomme ved innføringen av et bærekraftig verdiregnskap som ivaretar helheten. Den økonomiske verdiskapingen det første året kan være negativ i et pilotprosjekt, mens den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen kan være positiv, ved at bygninger istandsettes, håndverkstradisjoner revitaliseres, setergrender som sosial arena forsterkes, og landskapet holdes levende. På kort sikt utvikler man fellesgoder som en ressurspool for en produksjon av private goder på lengre sikt. I et bærekraftig utviklingsperspektiv må den totale verdiskapingen vurderes på lang sikt.

Det er behov for en helhetlig tilnærming til natur- og kulturarven dersom det brede verdiskapingsbegrepet skal slå rot. Det kan spesielt stilles spørsmålsteget ved om det i det hele tatt lar seg gjøre å realisere en slik helhetlig satsing i et såpass fragmentert forvaltnings- og virkemiddelapparat. Noen virkemidler knytter seg til kulturarven, andre til naturarven, atter andre til næringsliv og stedsutvikling, osv., og det er ikke lett å få disse til å spille på lag. Vi ser et behov for bedre samordning av virkemidlene, slik at de er bedre koordinert i forhold til å nå felles mål knyttet til samspillet mellom natur og kultur. Ikke for at alle virkemidler som har med natur og kultur å gjøre skal komme innunder samme ordning, eller at de slås i sammen, men at det er et behov for å se dem mer i sammenheng for å få til en mer fokusert satsing. Hver for seg kan virkemidler som SMIL, RMP, BU-midler og etablererstipend monne litt, men sett i sammenheng kan de monne mer, og vi kan få en situasjon der helheten er større enn summen av delene. Dette skulle tale for en tettere dialog mellom aktørene i de to verdiskapingsprogrammene.

1. Innledning

”Kulturminner og kulturmiljøer blir i for liten grad tatt i bruk som ressurs i samfunnsutviklingen. De kan gi grunnlag for kulturell, sosial, økonomisk og miljøvennlig utvikling og verdiskaping i lokalsamfunn og næringsliv”.

St. meld. Nr. 16 (2004-2005) ”Leve med kulturminner”

”Med ”Naturarven som verdiskaper” vil regjeringen støtte lokale prosjekter, som bruker naturarven til beste for lokalsamfunnene. Prosjektene skal vise fram vår unike natur og bedre mulighetene for å bruke den til næringsutvikling og turisme, uten å ødelegge den. Slik kan naturvernet bidra til at distriktene får flere bein å stå på.”

Direktoratet for naturforvaltning, 2009

Miljøverndepartementet etablerte i 2007 Verdiskapingsprogrammet for kulturminner med 11 nasjonale piloter koordinert av Riksantikvaren, og i 2009 ble et nytt verdiskapingsprogram med tittelen Naturarven som verdiskaper etablert, koordinert av Direktoratet for naturforvaltning. Begge programmene har som målsetting, hvert på sitt felt, å verne om og bruke natur- og kulturarven på en bærekraftig måte som fremmer nyskaping og verdiskaping i lokal samfunns- og næringsutvikling. Programmene representerer en spennende orientering innen naturvern- og kulturminnevernforvaltningen, der flere interessenter utenom fagmiljøene og forvaltningen skal involveres i hvordan natur- og kulturarven forstås, forvaltes, foredles og formidles. Det har det også vært tradisjon for tidligere, men programmene retter et spesielt fokus på forankring og mobilisering av aktører i lokalt samfunns- og næringsliv. Hovedmålet er å fremme en bred verdiskaping. Det er ikke bare den økonomiske verdiskapingen som skal legitimere satsingen, men også den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen. Basert på våre erfaringer som forskere ved Senter for natur- og kulturbasert nyskaping ved

Telemarksforskning, og som del av evalueringsteamet til Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, skal vi i her belyse noen temaer i forbindelse med den brede verdiskapingen med utgangspunkt i natur- og kulturarven:

1. *Natur- og kulturarven sett under ett*
2. *Et bærekraftig utviklingsperspektiv*
3. *Forholdet mellom private goder og fellesgoder tilknyttet natur- og kulturarven*
4. *Natur- og kulturarven som verdiskapingsressurs i lokal samfunns- og næringsliv*
5. *Bærekraftig nyskaping og verdiskaping*
6. *Et bærekraftig verdiregnskap*
7. *Samordning i forvaltnings- og virkemiddelapparatet*

2. Natur- og kulturarven sett under ett

At det er to program som tar for seg natur og kultur i samme departement, kan ha med et politisk, faglig, juridisk og forvaltningsmessig skille å gjøre. På den ene siden har vi lovverket knyttet til naturvern, et naturfaglig forskningsmiljø (Norsk institutt for naturforskning, NINA) og et eget forvaltningsorgan i Direktoratet for naturforvaltning. På den andre siden har vi lovverket knyttet til kulturminnevern, et kulturminnefaglig forskningsmiljø (Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU) og et eget forvaltningsorgan i Riksantikvaren. Det er ulike interesser knyttet til disse to miljøene, noe som gjenspeiles i ulike vurderinger av natur- og kulturarven som verdiskapingsressurs. Fra et naturfaglig ståsted kan et fenomen som gjengroing vurderes som positivt, at naturen får vokse fritt, mens fra et kulturfaglig ståsted kan det vurderes som negativt at kulturlandskap gror igjen. I det følgende skal vi i stedet trekke fram hva vi mener er fire gode grunner til hvorfor natur- og kulturarven bør sees mer under ett:

1. Det synes, både lokalt og regionalt, å være et større verdiskapingspotensial i samspillet mellom natur og kultur, enn det er hver for seg.
2. Når vekten er lagt på bærekraftig bruk, er det vanskelig å komme utenom samspillet mellom natur og kultur.
3. Mye av naturen vi søker å hegne om, er berørt av mennesket, både på en bærekraftig og ubærekraftig måte, og filtrert gjennom kultur.
4. Med en forverring av den globale økologiske krisen, som klimakrisen, er det viktigere å definere mennesket og kulturen *inn* i naturen, ikke ut av den.

Ad. 1. Atskilte programmer kan gjøre at man ikke får utnyttet godt nok de mulighetene og synergiene for verdiskaping som finnes i å se natur- og kulturarven mer under ett. Et eksempel på dette er bevaring og utvikling av seterlandskapet som verdiskapingsressurs. Et seterlandskap er både et naturlandskap og et kulturlandskap. Virkemidler for naturbasert reiseliv kan knyttes til virkemidler for

istandsetting av seterbygninger, og til sammen tilby en forbedring av vilkårene for seterdrift, slik at seterlandskapet ikke ender opp som et musealt landskap. Ser man satsingene og virkemidlene knyttet til setra mer i sammenheng, vil det kunne utløse en større verdiskapingseffekt. Oppland fylke og Valdres natur- og kulturpark viser vei ved å ta noen grep i denne sammenheng, bl.a. ved å øke setertilskuddet, framheve fellesgodene i seterlandskapet, og ved å legge til rette for nye næringer knyttet til setra. Tilgangen til kulturen i seterlandskapet, kan gi naturlandskapet økt opplevelsesverdi, og motsatt, tilgangen til naturen i seterlandskapet kan gi kulturlandskapet økt opplevelsesverdi (Haukeland og Brandtzæg, 2008).

Ad. 2. Bruken av natur- og kulturarven vil alltid ha en kulturell forankring. Vi skal selvfølgelig ta vare på begge uavhengig av den direkte nytteverdien de har, men når fokuset er på bruk, slik det er i verdiskapingsprogrammene, må vi vektlegge hvordan den kulturelle dimensjonen forsterker eller forringer bevaringen og utviklingen av natur- og kulturarven. I den sammenheng kommer man ikke utenom kulturen selv når man hovedsakelig ser på naturarven som verdiskaper.

Ad. 3. Det er lite av naturen som ikke er berørt av kulturen gjennom menneskehånd og menneskesinn. Vern av sentrale naturverdier, som biologisk mangfold, er flere steder avhengig av skjøtselen, noe Ann Norderhaug ved Bioforsk har vært en utrettelig eksponent for. Endringer i skjøtselen endrer det biologiske mangfoldet, noe som lett blir synlig i en slåtteeing om slåtten opphører. I slike tilfeller vil vern av biologisk mangfold dermed henge sammen med vern av skjøtselen. Slik kan også vern av kulturell praksis være naturvern.

Ad. 4. Myndighetene skal beskytte naturen fra destruktiv menneskelig inngripen, og verneområder og nasjonalparker er attraksjoner i reiselivssammenheng, men selv "urørt natur" er ikke fullt og helt upåvirket av menneskelig aktivitet. Sur nedbør og klimaendringer er eksempler, noe som viser at det er vanskelig å sette opp grenser for hva som er rørt og urørt. Klimaendringene forandrer det biologiske mangfoldet i et verneområde, og gjør bevaringen av organisk materiale i kulturminner, slik som i stavkirkene, mer krevende. Nye sopparter kommer til. Selv om det alltid har vært endringer både i naturen, kulturen og i mennesket, synes hovedutfordringen å ligge i hvordan vi kan påvirke endringene og utviklingen i en bærekraftig retning, slik at også framtidige generasjoner kan bruke natur- og kulturarven som verdiskapingsressurs.

Prato og Fagre (2005) har forsket på verdiskaping i tilknytning til nasjonalparker i USA, og finner det vanskelig, selv i nasjonalparksammenheng, å komme utenom samspillet mellom natur- og kulturarven og lokalbefolkningens involvering. De har den stedlige kunnskapen som i mange henseender er en forutsetning for verdiskaping, for det er i denne kunnskapen at verdiskapingsressursen ligger. Den sier noe om hvor fisken står, hvorfor steder har fått visse navn, hva slags historie som ligger bak menneskelige spor, hva slags planter og dyr som lever i parken, osv.. Våre erfaringer fra følgeevalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, som nå har pågått i 2 ½ år, forsterker inntrykket Prato og Fagre (2005) presenterer. Vi finner at pilotprosjektene ikke bare har en oppfatning av hvor viktig det er å se natur- og kulturarven i sammenheng, men de er aktivt opptatt av å involvere den lokale og stedlige kunnskapen. I pilotprosjektet Nasjonalparkriket i Nord-Gudbrandsdalen, som like gjerne kunne vært en pilot i Naturarven som verdiskaper, der kulturens tilknytning til naturen framheves, f.eks. gjennom fangstkultur, jakt, fiske og immateriell kulturarv.

Å se natur- og kulturarven mer i sammenheng vil kunne medføre økte interessekonflikter, fordi det blir flere aktører og interessenter å forholde seg til. De fleste konflikter knytter seg i hovedsak til forholdet mellom bruk og vern, og dermed til ulike lokale, regionale og nasjonale bruker- og verneinteressenter. Det oppstår nye konflikter når nærings-interessene skal komme mer inn i bildet, slik som i verdiskapingsprogrammene. Økt fokus på økonomi og næring bringer med seg en rekke nye fagfolk og faginstanser innen økonomi, reiseliv, markedsføring og regnskap, og det bringer inn et nytt virkemiddelapparat, som Innovasjon Norge. Det gjør analysene av bruker- og verneinteressene av natur- og kulturarven mer komplekse, men samtidig mer interessante og reelle. Konflikter er uunngåelige, og trenger ikke å være negative. Vi opplever at det er konfliktene som på mange måter er drivkraften i ny utvikling. Spørsmålet er hvordan de kan håndteres på en konstruktiv måte som gjør utviklingen bærekraftig.

Verdiskapingsprogrammene gir en god anledning til å studere hvordan disse forhold spiller ut i pilotprosjektene. Evalueringen fordrer definitivt en tverrfaglig tilnærming. En mer kunnskapsorientert forvaltning, der forvaltningen skal bygge mer på erfaringer fra praksisfeltet, vil også ha behov for å jobbe tverrfaglig for å frambringe det totale bildet av konflikter, utfordringer og muligheter knyttet til

bruk og vern av natur- og kulturarven som verdiskapingsressurs. Avhengig av måten dette håndteres på, kan det føre til tettere skott mellom fagmiljøene som vil beskytte sine fagfelt, men det kan også føre til mer åpenhet og dialog på tvers av fag, og mellom teoretisk og praktisk kunnskap, mellom forskning og forvaltning, noe vi mener kan forsterke natur- og kulturminnevernforvaltningen. Flere faglige perspektiver hjelper oss komme dypere inn i den brede verdiskapingen.

3. Et bærekraftig utviklingsperspektiv

Vi har valgt å studere den brede verdiskapingen ut i fra det vi kaller for et *bærekraftig utviklingsperspektiv*. Perspektivet ser på utviklingen av natur- og kulturarven, og hvordan dens bidrag til lokal samfunns- og næringsutvikling kan være bærekraftig.

Begrepet *bærekraftig utvikling* har fått sin renessanse de senere år etter at FNs kommisjon for miljø og utvikling (Brundtland-kommisjonen) populariserte begrepet i rapporten *Vår Felles Framtid* i 1987. Rapporten definerte ”bærekraftig utvikling” som ”en utvikling som møter dagens behov uten å gå på bekostning av evnen framtidige generasjoner har til å møte deres behov”. Rapporten framhevet at en global økonomisk vekst var nødvendig for å framskaffe midlene til en bærekraftig utvikling, mens kritikerne av rapporten, som Worldwatch Institute, mente at den økonomiske veksten i seg selv faktisk kan forverre den økologiske krisen, redusere det kulturelle mangfoldet og øke gapet mellom fattige og rike. Dette førte til et større fokus på sammenhengen mellom miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske forhold for at en utvikling kunne beskrives som bærekraftig.

Dette perspektivet finner vi igjen i noe av det politiske grunnlaget for verdiskapingsprogrammene, for eksempel i St. meld. Nr. 25 (2004-2005) *Om regionalpolitikken* hvor det står:

”Bærekraftig utvikling omfatter både økonomisk bærekraft, bærekraft for miljøet og sosial bærekraft, der den kulturelle dimensjonen inngår. Utfordringa er å finne balansen mellom de ulike perspektivene. Det trenger ikke være noen motsetning mellom utvikling og vern.”

Med andre ord, utvikling er bærekraftig såfremt den er miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk bærekraftig. Det er helheten som er den bærende kraften. Dette kommer inn i verdiskapingsprogrammene på spesielt to områder:

1. en bærekraftig utvikling av natur- og kulturarven der bruken ikke forringer det som forsøkes vernet
2. en bærekraftig utvikling i lokalt nærings- og samfunnsliv der verdiskapingen tuftet på natur- og kulturarven ikke forringer muligheten for framtidig verdiskaping

En konkretisering av et slikt bærekraftig utviklingsperspektiv, skaper straks behov for å etablere noen kriterier eller prinsipper for hva som er bærekraftig. Den australske økonomen David Throsby (2001) har i sitt arbeid med verdiskaping med utgangspunkt i kulturarven, lagt et bærekraftig utviklingsperspektiv til grunn. I tillegg til å ta vare både på de materielle og immaterielle verdiene knyttet til kulturarven, snakker Throsby om et *inter- og intragenerasjonelt eierskap*, at bruken skal ivareta behovet og interessen både allmennheten i dag har, og hva framtidige generasjoner vil kunne ha for tilgang til kulturarven, uavhengig av klasse, rase eller etnisitet. Han har satt opp noen kriterier for hva som kan sies å være bærekraftig. Vi har utvidet disse til å inkludere bruk og vern av både natur- og kulturarven, og fritt sammenstilt dem som følger:

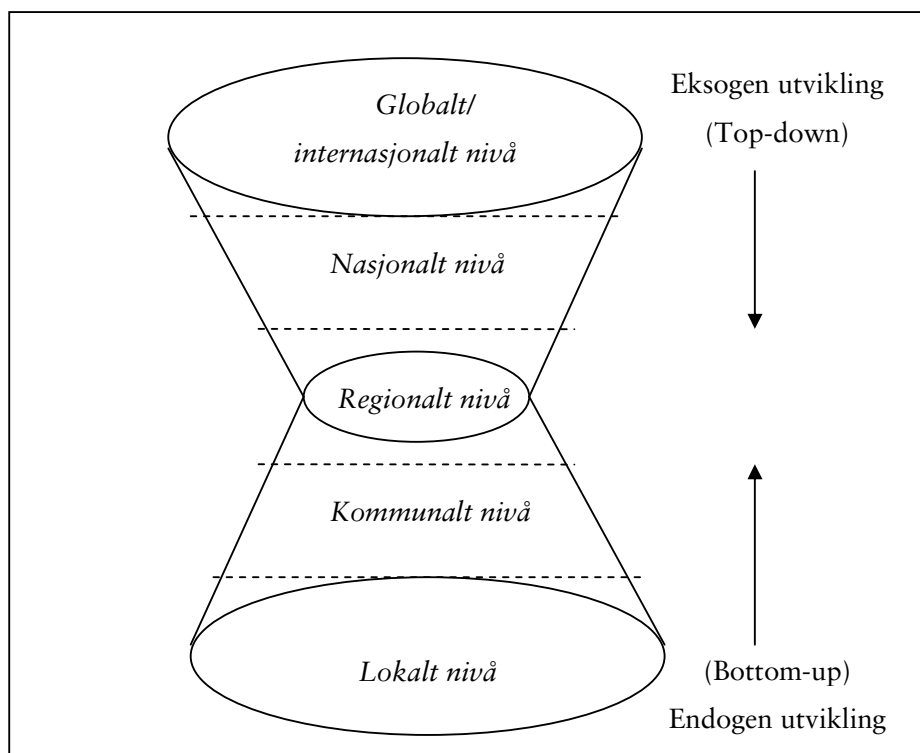
1. *Bevaring gjennom bruk*. Bruken skal ivareta både materielle og immaterielle verdier knyttet til natur- og kulturarven.
2. *Helhet og sammenheng* – en bærekraftig utvikling må være miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk bærekraftig.
3. *Åpen tilgang* – tilgangen til natur- og kulturarven som fellesgoder skal i dag være uavhengig av klasse, rase, etnisitet, m.m.
4. *Langsiktighet*. Framtidige generasjoners interesser skal inkluderes.
5. *Føre-var prinsippet* – i hvert fall knyttet til handlinger som er irreversible.
6. *Gjensidig avhengighet* – alt i systemet henger sammen med alt annet.

Et bærekraftig utviklingsperspektiv har fokus på *vern ved bruk* når det gjelder natur- og kulturarven. Et eksempel fra en av pilotprosjektene i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner kan illustrere utfordringen her. En eier av en verneverdig bygning vurderer å la bygningen forfalle eller å sette den i stand.

Vedkommende ønsker å sette den i stand for å drive ny næring i bygningen, som matservering, arrangementer, selskaper, m.m.. For å få dette til må bygningen ha et godkjent kjøkken slik Mattilsynet krever, og det er krav til ildsteder, rømningsveier og sanitære forhold. For å få støtte fra Kulturminnefondet, vil eieren også måtte forholde seg til kulturminnefaglige vurderinger av istandsettingen. Diskusjonen om bruken av autentiske materialer kommer opp. Trebjelker er ikke sterke nok for å bære et større antall personer som eieren håper på å ha i bygningen. Valget faller på stålbjelker som blir kledd inn. Eieren påpeker at uten den gode dialogen og viljen til kompromisser fra begge parter, ville vedkommende la bygningen forfalle. Dette er et eksempel på vern ved ny bruk av gammel arv for å framme en bærekraftig utvikling av bygningen og som et bidrag til en bærekraftig lokal samfunns- og næringsutvikling. Selv om det er flere gode eksempler på slik dialog i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, er det behov for enda større innsats på dette området.

Det andre forholdet vi vil trekke fram, er hva som ligger i en bærekraftig lokal samfunns- og næringsutvikling. Pilotene i verdiskapingsprogrammene skal ikke bare bidra til næringsutvikling, men også til den bredere samfunnsutviklingen. Dette er en utfordring som vi ser har både en horisontal og en vertikal dimensjon. Den horisontale dimensjonen innebærer involvering av bredden av sfærer som inngår i den lokale nærings- og samfunnsutviklingen. En bærekraftig utvikling går på den ene siden på tvers av det miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske sfærene lokalt, og mellom ulike aktører i offentlig, privat, frivillig og kompetansebasert virksomhet på den andre. Det er ikke bare jobbskaping som fremmer en bærekraftig lokal utvikling – det er altså like viktig hva som skjer på de miljømessige, kulturelle og sosiale områdene, og det å få til samspill og sammenheng er hovedutfordringen. I stortingsmeldingen vi refererte til ovenfor, heter det at den kulturelle dimensjonen inngår i det sosiale, men vår erfaring er at det gir mening å snakke om det sosiale og det kulturelle som to unike sfærer, noe som også gjøres i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Det sosiale omhandler det sosiale fellesskap, som inkluderer tillitsforhold, nettverk og engasjement, mens det kulturelle dreier seg om hva menneskene på stedet identifiserer seg med i form av både den materielle kulturarven (historiske steder, bygninger, kulturmiljøer, landskap) og den immaterielle kulturarven (oppfatninger, verdier, ritualer, symboler, myter, språk, væremåter).

Når det gjelder involvering av aktørene i lokal utvikling, er det ofte referert til den såkalte *triple-helix* modellen, som framhever behovet for samarbeid mellom aktører i privat, offentlig og FoU-/kompetanse sektorene. Men dette utelukker aktører i en svært viktig sektor i lokal utvikling, nemlig den frivillige sektoren. Den frivillige sektoren bidrar sterkt til å skape det miljømessige, kulturelle og sosiale grunnlaget som gjør et sted attraktivt, noe som gir grobunn for den økonomiske utviklingen. Vi vil derfor foreslå en *quadruple-helix* modell der samspillet mellom aktører i privat sektor, offentlig sektor, kompetansesektoren og frivillig sektor vektlegges. Vi erfarer også et annet fenomen i lokal utvikling, nemlig hvordan det arbeides på tvers av sektorer. En aktør er ofte aktiv innen flere sektorer, eller på tvers av sektorer samtidig. Det kan være en miljøbevisst eier av en verneverdig bygning som samarbeider med et kompetansemiljø om ny og bærekraftig bruk av bygningen, og som samtidig jobber i politikken med en ny politikk for vern og bruk av kulturarven, og på fritiden er leder av det lokale historielaget. Det kan bety at når man skal studere eller legge til rette for bærekraftig lokal utvikling, må man være oppmerksom på hvordan aktørene arbeider på tvers av sektorer, og hvordan ulike aktører samarbeider på tvers av sektorene. Her ligger etter vår erfaring noe av kjernen til en bærekraftig lokal utvikling. Den vertikale dimensjonen dreier seg ikke om bredden i utviklingen, men om dybden. Dette sees i forhold til ulike nivåer mellom det lokale og det globale. På et globalt nivå kan det knyttes til klimautfordringene og internasjonale avtaler (som FNs klimaavtaler). På et nasjonalt nivå kan det dreie seg om nasjonal politikk og forvaltning, knyttet til departement, Storting og direktorater. På et regionalt nivå har vi fylkeskommunen, fylkesmannen, regionråd og interkommunale samarbeid, mens på det lokale nivået finner vi kommuner, bygder, grender og tiltaksnivået, som istandsetting av en bygning eller etablering av et landskapsvernområde. Forholdet mellom det globale og det lokale omtaler vi som den *glokale* siden ved det bærekraftige utviklingsperspektivet. Det globale sees i lys av det lokale og vise versa, slik at tiltakene kan bidra til en bærekraftig og *glokal* samfunns- og næringsutvikling. Vi har forsøkt å illustrere denne vertikale dimensjonen i en modell for *glokal* utvikling som vi har kalt Snellemodellen.

Figur 1 Modell for *Glokal* utvikling (Snellemodellen)

Snellemodellen illustrerer at et tiltak på det lokale nivået for bevaring og utvikling av natur- og kulturarven, må filtreres gjennom andre mer overordnede nivåer. At en endogen utvikling som vokser ut av det lokale (bottom-up), må suppleres med en eksogen utvikling som kommer fra høyere nivåer (top-down). For at en global utvikling skal være bærekraftig, er det behov for forankring og eierskap til utviklingen både oppover og nedover i systemet. Snellemodellen kan brukes for å synliggjøre de ulike nivåene som må inn når man diskuterer bruk og vern av natur- og kulturarven.

Et eksempel på en *global* utvikling kan sees i en videreutvikling av det kulturøkonomiske perspektivet som Christopher Ray (2001) presenterte som et resultat av hans forskning i LEADER-programmet i EU. Ray er opptatt av en økende grad av territoriell forankring i utviklingen, der lokale har i større grad makt over egne ressurser, men hvor de samtidig spiller på globale trender som etterspør det særegne og spesielle ved et sted. Inspirert av Ray (2001) kan vi snakke om en bærekraftig *global* utvikling i 6 steg:

Steg 1: Identifisere lokal natur og kultur som ressurser med stedlig identitet

Steg 2: Identifisere eksterne (globale) assosiasjoner og forventninger til stedet

Steg 3: Konstruere og kommunisere den stedlige identiteten internt og eksternt

Steg 4: Definere utviklingsveier, prioriteringer og målsettinger basert på verdier

Steg 5: Mobilisere til nyskaping på tvers av sektorer for å omdanne stedlige natur- og kulturressurser til lokale produkter (private goder og fellesgoder)

Steg 6: Identifisere reaksjoner og nye assosiasjoner for ny utvikling

En *global* utvikling er opptatt av å få til en best mulig bærekraftig lokal utvikling, men er samtidig opptatt av de viktige premisser som ligger i det globale, som det voksende behovet for en bærekraftig utvikling miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk. Et viktig element i dette er forholdet mellom private goder og fellesgoder, noe vi skal ta opp i neste kapittel.

4. Forholdet mellom private goder og fellesgoder

Det er en risiko for at fellesgoder privatiseres, og tilgangen for allmennheten stenges, eller at private aktører subsidierer ”produksjonen” av fellesgoder, når bruken av natur- og kulturarven skal bli mer markedsorientert. I så fall vil satsingen mislykkes og legitimiteten i befolkningen vil forvitre. Men det trenger ikke å være slik, og forvaltere av natur- og kulturarven kan legge til rette for at produksjon av private goder og fellesgoder kan forsterke hverandre, om de er oppmerksom på sammenhengen mellom dem.

Private goder er varer og tjenester som produseres og selges i et marked. Verdien av et privat gode defineres i markedet som markedsverdi eller salgsverdi. Et fellesgode er et gode, der en persons bruk ikke utelukker en annen persons bruk av det samme gode, slik som et fyrårn i båttrafikken. Et fellesgode kan derimot ikke omsettes i et privat marked, og verdien av det må knyttes til en annen vurdering enn markedsverdien. Vi kan ta et eksempel fra seterlandskapet. Det er både et fellesgode i seg selv (som opplevelses-landskap) og det består av andre fellesgoder (biologisk mangfold, bygninger, historie, tradisjoner). Setereieren foredler setras ressurser til produkter (som brunost, rømme, smør, m.m.) til det private markedet, og samtidig skaper setereieren fellesgoder som allmennheten nyter godt av.

Utfordringen er hvem som har ansvaret for hva. For selv om fellesgodene ikke kan omsettes i det private markedet, kan de støttes gjennom offentlig tilskudd (slik som setertilskuddet). Med et økende fokus på markedet, også i forbindelse med seterdriften, kan vi risikere at ansvaret for fellesgodene i større grad blir lagt på private hender. Det kan bety at tilgangen til historiene og tradisjonene i stølslandskapet i større grad stenges for allmennheten, kanskje med bom eller at man fysisk ikke kommer inn på stølsområdet om man ikke er kjøper av et privat tilbud.

Opphør av fellesgoder er en form for stengning av natur- og kulturbaserte allmenninger. Eksempel på naturbasert allmenning er tilgangen til fri natur som gjennom allemannsretten. Kulturbaserte allmenninger dreier seg om tilgangen til

kulturminner eller kulturmiljøer, men også til lokal kunnskap i form av historier, tradisjonshåndverk, lokale beslutningssystemer og språk. I det tradisjonelle samfunnet var det et felles anliggende å videreføre den lokale kunnskapen mellom generasjonene, der barn og unge lærte av de voksne og eldre. Med allmenninger følger både goder og forpliktelser. Natur- og kulturbaserte allmenninger har bestått i generasjoner på generasjoner, men i de siste 100 år har flere blitt truet eller forsvunnet, drevet fram av en økende egeninteresse, grensesetting og jakten på profitten. Alt har sin pris, sies det, er det da den økonomiske avkastningen i form av sysselsetting, turistinntekter og bidrag til BNP som skal legitimere økonomiske investeringer i natur- og kulturarven? Er det slik at natur og kultur med et stort økonomisk verdiskapingspotensial har større ”verdi” enn natur og kultur med et mindre økonomisk verdiskapingspotensial? Vil dette innebære at natur og kultur som ikke kaster nok av seg i markedet, ikke blir verdt å satses på?

Forvaltningssystemet vil i så fall være en medvirkende årsak til økt privatisering av natur- og kulturarven. Lokale aktører responderer i stor grad til de rammene og virkemidlene som er bestemt av myndighetene. Innen landbruket har økt fokus på markedsprisen ført til økt press på effektivisering av produksjonen, noe som har skapt større og mer spesialiserte gardsbruk. De mindre gardsbrukene i utkantområder blir lagt ned. De er rett og slett ikke konkurransedyktige nok i et slikt marked. Det kan føre til at landskapet gror igjen og tradisjoner blir glemt. Det er en fare det er all grunn til å være oppmerksom på, men alternativet trenger ikke å være en polarisering mellom allmenningene (fellesgodene) og markedet (private goder). Derfor blir det spesielt viktig at programmene er oppmerksomme på hvordan denne sammenhengen utspiller seg i pilotprosjektene, og at det tas spesielle grep for å ivareta og utvikle fellesgodene gjennom programmenes virkemidler.

Flere har forsøkt metodisk å finne fram til gode metoder for betaling av fellesgoder, slik som å kartlegge ”betalingsvillighet” knyttet til natur- og kulturarvens eksistensverdi (at den eksisterer), mulighetsverdien (ved at man har mulighet til å besøke arven en gang), arveverdien (at arven ivaretas for framtidige generasjoner) (Torre, 1999). Men dessverre er det folk sier at de kunne være villige til å betale for disse godene, lavere enn den faktiske betalingsvilligheten. Likevel kan metodene gi oss en viss indikasjon på hvordan folk verdsetter fellesgodene, og de kan si litt om

hvorvidt den offentlige støtten til fellesgodeproduksjon synes å være god nok. Vi finner det derimot mer interessant å forsøke å belyse hvordan private goder og fellesgoder kan forsterke hverandre. Vi mener at betalingen for fellesgodene kan oppfattes som en investering i produksjonen av private goder, og produksjonen av private goder kan bidra til å forsterke fellesgodene. Dette har vi forsøkt å visualisere i Figur 2:

Figur 2 Forholdet mellom private goder og fellesgoder

Figur 2 viser ulike typer av fellesgoder knyttet til natur- og kulturarven, slik som biologisk mangfold, allmenninger, historier og tradisjoner, og figuren illustrerer samtidig hvordan disse kan være en ressurspool for produksjonen av private goder, som mat, overnatting og opplevelser. Klarer man å flette historien om fellesgodene inn i de private produktene, kan det utløse en vesentlig merverdi i markedet. Historien bak setra setter en ekstra smak på brunosten, noe som kan bidra til at man er villig til å betale en høyere pris for den. Det er hva lokale aktører forsøker å få til i pilotprosjektene. Samtidig ser vi at for eksempel håndlaget brunost kan bidra til å forsterke fellesgodene ved at den ivaretar en håndverkstradisjon, gjør seterlandskapet levende og at historiene holdes i hevd. Slik kan private goder og fellesgoder forsterke hverandre, ideelt sett.

Situasjonen er dessverre sjelden så ideell. Ofte oppstår konflikter mellom private interesser og fellesinteresser, og det vil alltid være et spørsmål om hva man gjør med ”gratispassasjerene”. Et eksempel er betydningen (verdien) et levende seterlandskap utgjør for reiselivet. De kan tjene godt på et attraktivt seterlandskap, men hvis vilkårene for å drive seter ikke bedres, vil det ikke bli noe levende seterlandskap, og reiselivets tilbud kan forvitte i verdi. De siste årene har vi sett en dramatisk reduksjon av seterdriften på landsbasis, tross tiltak for å snu utviklingen. Samtidig, når befolkningen blir spurt i opinionsundersøkelser om støtten til landbruket, kommer det ofte fram sterk støtte til fellesgoder som åpne landskap og levende bygder. Siden den økonomiske støtten til landbruket er produksjonsavhengig, vil de mindre gardsbrukene og setrene, og spesielt de som driver tradisjonelt, ikke klare å bli lønnsomme nok. For å opprettholde det levende seterlandskapet trenger vi derfor nye kalkyler for lønnsomhet og verdiskaping der fellesgodene er integrert.

Et annet eksempel er allemannsretten vi har i Norge. Å kunne vandre fritt hvor som helst i naturen og telte der man vil, så sant man ikke er for nær bosetting, forstyrrer vilt, husdyr eller truer dyre- og planteliv, er en verdi som mange i andre land opplever som noe helt unikt. I flere land får man bare gå og telte på visse områder, og i New Zealand, for eksempel, må du ha med lokal guide når du går i nasjonalparkene. En slik ordning vil ikke kunne innføres i Norge. Allemannsretten står for sterkt til det, men vi kan likevel forvente oss et økende press også til å privatisere den allmenne tilgangen til natur- og kulturarven. Det er allerede en disputt mellom friluftslivsinteresser og grunneierinteresser på Hardangervidda, hvor grunneiere ønsker å innskrenke løyper og stier for ikke å forstyrre villreinen som utgjør et betydelig økonomisk verdiskapingspotensial i form av jakt. Det finnes også eksempler på at mange hytteeiere opplever at skiløypene er fellesgoder, mens løypelagene opplever det som et privat gode. Det klareste utslaget av denne konflikten har vi sett i Trysil der det ble gjort forsøk på å innkreve løypeavgift for noen år tilbake. Andre vinterdestinasjoner, som for eksempel Rauland, har innført ordninger med, foreløpig frivillig, løypebidrag fra hytteeiere og grunneiere. Utfordringen synes å bestå i å bevare fellesgodene under produksjonen private goder, slik at den allmenne tilgangen ikke forvitrer men forsterkes.

5. Bærekraftig nyskaping

For at natur- og kulturarven skal kunne være en verdiskapingsressurs, behøver man entreprenører som først og fremst ser natur- og kulturarven som ressurs og dernest omgjør den til goder og produkter som skaper verdier for andre enn dem selv. Verdien av disse godene er som nevnt avhengig av hva slags typer goder det er: private goder verdsettes i markedet, fellesgoder verdsettes av allmennheten etter behov og interesse. For at både nyskapingen og verdiskapingen skal være bærekraftig, er det viktig hva slags forhold disse entreprenørene har til natur- og kulturarven. Vi må derfor ha et klart innblikk i hvem entreprenørene er, hvorfor de gjør det de gjør, og hvordan de bidrar til en bærekraftig verdiskaping. I et slikt bærekraftig utviklingsperspektiv blir entreprenørskap et sammensatt fenomen, noe vi kan kort oppsummere i følgende punkter:

1. Entreprenørskap (nyskaping) dreier seg ikke bare om produksjonen av private goder, men også om produksjonen av fellesgodene.
2. Entreprenører virker ikke bare i privat sektor, men også innenfor offentlig, frivillig og kompetansebasert sektor, og de virker på tvers av disse sektorene.
3. Entreprenørskapsprosessen foregår ikke bare innenfor det økonomiske, men også i tilknytning til det miljømessige, kulturelle og sosiale i en bærekraftig utvikling.

I tråd med det brede verdiskapingsbegrepet, må vi også utvide entreprenørskapsbegrepet. De fleste tenker i dag på entreprenørskap som prosessen fram mot etableringen av en forretningsmessig virksomhet, men det trenger ikke nødvendigvis være slik, og begrepet har historisk sett et bredere perspektiv i Norge. Det kom først inn i offentlige dokumenter på 1990-tallet gjennom Kirke- og utdanningsdepartementet. I ”*Strategiplan for entreprenørskap i opplæring og utdanning*” fra 1997, støttet av 7 departementer, beskrives entreprenørskap som følger: ”Entreprenørskap innebærer en livsholdning preget av handlingsberedskap og vågemot i en sosial, kulturell og økonomisk sammenheng” (KUF, 1997, s.8). Entreprenørskap dreier seg med andre ord ikke bare om den økonomiske sfæren,

noe som støttes av forskningen på sosialt entreprenørskap, der entreprenørielle aktiviteter også foregår i en kontekst uten økonomisk vinning (Nichols, 2006).

Fellesnevneren på entreprenørielle aktiviteter på tvers av sektorer, synes å ligge i entreprenørskapsprosessen. Denne kan identifiseres med følgende:

- Noe nytt blir produsert – eller noe "gammelt" på en ny måte
- En virksomhet eller organisasjon blir etablert for å virkeliggjøre ideen
- Entreprenøren har en form for eierskap til ideen eller virksomheten
- Entreprenøren investerer noe i prosessen (f.eks. energi, tid, penger, arbeid)
- Det som produseres har verdi for andre (pengeverdi, estetisk verdi, affeksjonsverdi)
- Det er en forventet vinning (penger, trivsel, livskvalitet, osv.).
- Det er en risiko for at ideen slår feil og virksomheten mislykkes, at produktet ikke har noen verdi, og det som er investert kan gå tapt

Vår erfaring med bærekraftige stedsutviklingsprosesser, er at disse punktene ikke er begrenset til den økonomiske sfæren, selv om denne sfæren selvfølgelig er svært viktig. Samtidig erfarer vi at den økonomiske utviklingen ikke er tilstrekkelig for en bærekraftig lokal utvikling, og at vi derfor i større grad må anerkjenne og legge til rette for entreprenørskap og nyskaping i alle sektorer. Dette ligger også til grunn for verdiskapingsprogrammene, som eksplisitt skal bidra ikke bare til lokal næringsutvikling, men til den bredere samfunnsutviklingen.

Går vi nærmere inn på hva entreprenørskapsprosessen består i, kan vi identifisere fem faser: 1) situasjonsfasen, 2) idefasen, 3) planleggingsfasen, 4) etableringsfasen og 5) realiseringsfasen (Haukeland, 2007b). I situasjonsfasen oppdager entreprenøren et problem, en mulighet eller et behov. I idéfasen former entreprenøren en idé om et produkt eller et gode som kan løse problemet, utnytte muligheten eller møte behovet. For å realisere ideen må det planlegges og organiseres (planleggingsfasen), og det etableres en virksomhet for å produsere produktet som ideen bygger på. I realiseringsfasen kommer fasiten på om ideen var

god eller ikke, om den faktisk løser problemet, utnytter mulighetene eller møter folks behov. Kjøper folk produktet, eller etterspør og verdsetter de godet? Denne siste fasen sier noe om hvorvidt virksomheten bør avvikles, stabiliseres eller utvikles. Det er alltid behov for produktutvikling, og fasene er ikke lineære. De har en viss logisk sekvens, men samtidig kan de foregå parallelt. Prototyper, for eksempel, kan bidra til at problemet eller muligheten oppfattes annerledes og ideen må nyanseres.

Det er ikke noe implisitt i disse fasene som sier at de må munne ut i en forretningsmessig etablering. Det er formålet og konteksten som skiller prosessene fra hverandre. Etablerer du en frivillighetssentral et sted hvor dette mangler, vil du også komme innom alle fasene i prosessen, men med et annet formål og i en annen kontekst. Det er likevel en forventet vinning til stede, ikke knyttet til profitt men til det å hjelpe andre. Det er en risiko for at ting slår feil, og ingen føler behovet for en frivillighetssentral. Og du kan risikere at det du har investert i prosessen i form av tid og krefter, går tapt. Når entreprenørskaps-prosessen kommer inn i ulike kontekster, kan vi snakke også om ulike former for entreprenørskap: *økonomisk entreprenørskap*, som leder fram mot etableringen av forretningsmessig virksomhet og produksjonen av private goder; *grønt entreprenørskap* som kan knyttes til økonomiske og frivillige virksomheter som fremmer økologisk bærekraft; *kulturelt entreprenørskap* som kan knyttes til virksomheter som fremmer identitet og symbolverdier, slik som historielag; *sosialt entreprenørskap* kan knyttes til etableringen av sosiale virksomheter som samarbeidsorganer, nettverk og arenaer for sosial samhandling. For å fremme en bærekraftig lokal utvikling, er det viktig med entreprenørskap og nyskaping innenfor alle disse fire kontekstene. Vi ser også at de på mange måter er gjensidig avhengig av hverandre. Sosialt entreprenørskap kan bidra til å styrke de båndene som økonomiske entreprenører er avhengige av i deres virksomhet, og økonomisk entreprenørskap kan også komme inn i kultursektoren ved at kunstnere i større grad driver forretningsmessig virksomhet. Sistnevnte er et område med mange problemstillinger, som blant andre Telemarksforskning og Høgskolen i Telemark har belyst (Mangset og Røyseng, 2009). Hovedpoenget her er at for å fremme en bærekraftig lokal nærings- og samfunnsutvikling, er det behov for at alle formene for entreprenørskap spiller på lag.

La oss ta et eksempel. I Nærøyfjorden Verdsarvpark, som er et pilotprosjekt i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, er natur- og kulturarven i fjordlandskapet fremste nyskapings- og verdiskapingsressurs. Grønt entreprenørskap kan knyttes til etableringer som Aurland Naturverkstad, som i lengre tid har arbeidet med forholdet mellom landskapsvern og landskapsbruk i et økologisk perspektiv. Kulturelt entreprenørskap kan knyttes til historielag og grendelag, som ivaretar historiene og forsterker den lokale identiteten blant annet ved skriftlig produksjon, skilting, nye ritualer, symboler og merkevarer. Sosialt entreprenørskap knyttes til sosiale arenaer som dugnader, som det har vært mye av i Nærøyfjorden, bl.a. i tilknytning til vedlikehold av stier og verneverdige bygninger. Økonomisk entreprenørskap knyttes til kommersielle etableringer, som blant annet er en del av ANKA (Aurland natur- og kulturarv), en samling av ulike økonomiske virksomheter. Landbruket er her spesielt viktig, men vilkårene i det moderne landbruket har gjort at flere gårder i Nærøyfjordområdet ikke er lønnsomme. Det har ledet til mye nytenkning og kreativitet for å utvide næringsgrunnlaget til bonden. Det kan komme i større grad i form av støtte til utviklingen av fellesgoder, slik som biologisk mangfold, åpne landskap, tradisjoner, verneverdige bygninger, m.m., og i form av inntekter fra ny næring. For å få til en bærekraftig stedsutvikling har det vært en bevisst strategi i Nærøyfjorden å fremme et samspill mellom disse ulike formene for entreprenørskap.

Vi kan derimot ikke ta det for gitt at entreprenørskap og nyskaping skal foregå på tvers av sektorer og sfærer lokalt. Så langt har støtteapparatet fokusert på økonomisk entreprenørskap, noe som da har gjort sitt til at den type entreprenørskap som foregår innen den miljømessige, kulturelle og sosiale sfæren, og som bidrar til å utvikle fellesgodene i natur- og kulturarven som de økonomiske entreprenørene er avhengig av, ikke får nok støtte. Vi kan heller ikke ta det for gitt at lokale personer har kunnskapen om en bærekraftig forvaltning og foredling av natur- og kulturarven, eller at de klarer å se stedets natur- og kulturressurser med nyskapingsøyne. Vi erfarer at det ofte er tilbakeflyttere eller innflyttere som står for mye av nyskapingen lokalt. Det kan ha med fenomenet ”heimeblindhet” å gjøre, at man ikke ser skogen for bare trær. Arbeidet med entreprenørskap i skolen og i voksenopplæringen er derfor godt tiltak, men mye av dette arbeidet bør i økende grad fokusere på samspillet mellom de ulike formene for entreprenøriell aktivitet. Arbeidsmetodene er for eksempel ikke så forskjellige fra en *elevbedrift* som

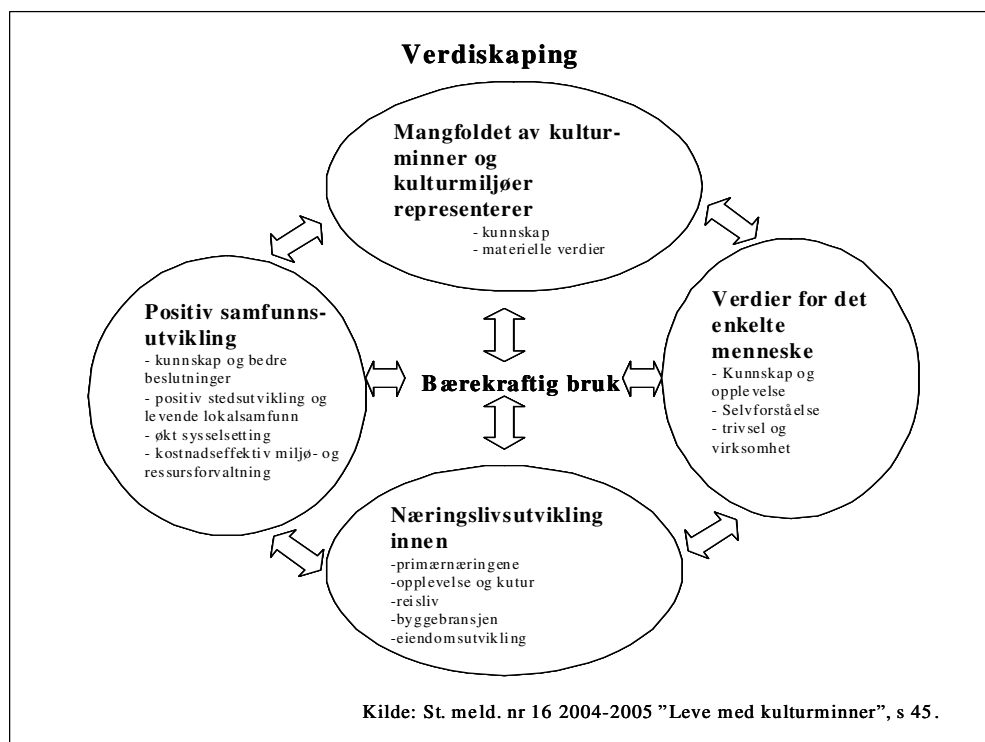
fokuserer på forretningsmessig virksomhet til en *elevvirksomhet* som fremmer fellesgoder på en sosial arena, noe mange lærere i skolen allerede arbeider ut i fra (Haukeland, 1999). En utviding av entreprenørskapsbegrepet begynner ikke på bar bakke.

6. Bærekraftig verdiskaping

Ulike former for entreprenørskap leder til ulike former for verdiskaping.

Verdiskapingsprogrammene skal fremme verdiskaping på en bærekraftig måte, som ivaretar og utvikler et bredt sett av verdier og kvaliteter knyttet til natur- og kulturarven. Utfordringen er å definere hva slags verdier og kvaliteter det er snakk om, hvem som skal definere dem og hvordan verdiskapingen skal dokumenteres.

I St. meld. nr. 22 (2004-2005) *Kultur og Næring* står det: ”*Begrepet verdiskaping og utvikling er ikke avgrenset til økonomisk vekst og fordeling av materielle gode, men utvidet til å omfatte både den kulturelle, sosiale og økonomiske dimensjonen...[b]ruk av kulturminne og kulturmiljø i næringsammenheng må skje på en bærekraftig måte* ” Og i St. meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner* finner vi denne modellen:

Figur 3 Verdiskaping illustrert i St. meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*

Den samme forståelsen av verdiskaping, ligger også til grunn for programmet *Naturarven som verdiskaper*, der programmet i tillegg til den økonomiske

verdiskapingen skal bidra til ”*miljømessig verdiskaping ved at naturmiljø og landskap blir tatt vare på og utviklet. Det skal skje en kulturell verdiskaping, som innebærer å løfte fram lokal identitet og stolthet, og det skal skje en sosial verdiskaping, som stimulerer lokal bevissthet og engasjement for naturområdene.*”¹

Utfordringen oppstår raskt når et slikt bredt verdiskapingsbegrep skal operasjonaliseres og evalueres.

Hva man ønsker å satse på, og hva man ønsker å få ut av satsingen, er mer et politisk enn faglig spørsmål. Det er ikke noe i veien for å lage kostnad-nytte funksjoner på ulike bruk av natur og kultur, men vil det fange opp intensjonene i verdiskapingsprogrammene om å utvikle de mange forskjellige verdiene folk knytter til natur- og kulturarven? Vi opplever at det er vanskelig å sette økonomiske måletall på verdiene som knyttes til natur- og kulturarven. Det kan objektivisere noe som for mange er svært subjektivt. Verdien av et skogområde knyttes ikke bare til hva man kan få ut av det i form av skogvirke eller reiseliv, men det kan ha en stor estetisk og historisk verdi for de som bor i nærheten av det. En måte å komme videre på er å forsøke å belyse de ulike begrepene som knyttes til verdiskapingen:

1. *Verdi*. Vi kan snakke om bruksverdier og verneverdier knyttet til natur- og kulturarven. At noe har verneverdi, slik som biologisk mangfold, betyr ikke at det ikke også kan ha bruksverdi, som opplevelsesverdi. I tråd med verdiskapingsprogrammene kan vi identifisere fire typer av bruks- og verneverdier – miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske (se Tabell 1).
2. *Verdsetting*. Dette beskriver prosessen for hvordan natur- og kulturarven verdsettes, og hvilke verdier som knyttes til natur- og kulturarven i utgangspunktet.
3. *Verdikjede*. Verdikjeden er prosessen mellom innsatsfaktorer og ferdig produkt, noe som ofte innbefatter kapitalflyt, produksjon, distribusjon og salg.

¹ Fra Direktoratet for naturforvaltning sine egne sider om programmet, www.dirnat.no

4. *Merverdi*. Merverdien er tilleggsverdien en innsatsfaktor tilfører verdikjeden for sluttproduktet. Opplevelsesverdien kan utgjøre en vesentlig merverdi til salgsverdien.
5. *Verdiskaping*. To perspektiver: 1) i et økonomisk perspektiv referer det til summen av inntekter, minus utgifter i forbindelse med bruken av natur- og kulturarven, og 2) i et bærekraftsperspektiv referer det til helheten av de verdier som skapes (miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske) ved å ta natur- og kulturarven i bruk.
6. *Verdiskapingspotensial*. Dette sier noe om potensialet for verdiskaping som ligger i natur- og kulturarven som ressurs (kapital) på kort og på lang sikt.
7. *Verdiskapingseffekt*. En verdiskapingseffekt knyttes til bruken av natur- og kulturarven, og kan sees også på kort og lang sikt, og det må relateres til hvilken oppfatning man har av verdiskapingsbegrepet.

Prato og Fagre (2005) snakker om to typer verdier i forbindelse med naturarven i nasjonalparker: 1) *nytteverdi* (utilitarian value) og 2) *egenverdi* (intrinsic value). Ordet ”egenverdi” er vanskelig å operasjonalisere og har vært oppe til mye faglig diskusjon i natur- og kulturminnevernfeltet. Med ”egenverdi” forstår Prato og Fagre en verdi som brukes i økosentrisk filosofi (og de viser til filosofen Arne Næss) for å beskrive at alt levende har egenverdi, uavhengig av den nytteverdi de eventuelt skulle ha for mennesket. Dette er ikke enkelt, fordi i Arne Næss sin tenkning uttrykker det mer en holdning enn en konkret form for verdsetting (Haukeland, 2008). I kulturminnefaglig sammenheng brukes aldri eller sjelden ordet ”egenverdi” i tilknytning til kulturminner, siden det er alltid snakk om noen som tilegner kulturminnet ulike typer verdier. Samtidig kan det som Prato og Fagre søker å fremme i tilknytning til naturen, gi mening om man snakker om kulturminners *enestående* verdi. Det betyr ikke at det *står alene*, men at det er noe unikt ved kulturminnet som det er verdt å ta vare på for framtidige generasjoner.

Når det gjelder nytteverdien, på den andre siden, beskriver Prato og Fagre to typer: 1) *bruksverdier* (use-values), inkludert direkte bruk av forbruks-goder, som mat, og ikke-forbruks-goder som ”fri natur” i form av rekreasjon, og indirekte bruk som kan knyttes til verdien av biologisk mangfold, rent vann, frisk luft og 2) *ikke-*

bruksverdier (nonuse-values), slik som mulighetsverdi, kvasi-mulighetsverdi, eksistensverdi og arveverdien. Bruksverdiene er knyttet til nyttefunksjonen, som sier noe om en persons smak og preferanser for ulike goder. Nytteverdien sier noe om hva folk søker for å maksimere nytte innenfor et område. Ikke-bruksverdien defineres ikke ved bruken eller nytten av et gode, men av andre forhold som: 1) mulighet (*option*), som sier noe om hva folk er villig til å betale for å bevare et gode for mulig framtidig bruk, som ”urørt natur” eller en verneverdig bygning, 2) kvasi-mulighet (*quasi-option*), sier noe om villigheten til å betale for et gode som man trenger mer kunnskap om for å vurdere bruken, 3) eksistensverdien er betalingsvilligheten for at et gode eksisterer og 4) arveverdien (*bequest*) sier noe om villigheten til å betale for å ta vare på en arv for framtidige generasjoner.

Det er en utfordring ved slike metoder som nevnt her, at de kan være abstrakte og ofte utelukker vesentlige faktorer som kan påvirke villigheten positivt eller negativt. Eksempler på dette er klimaendringene, som i større grad bør med i regnestykket, men som gjerne blir forstått som en ekstern faktor til analysen (*eksternalitet*). Å se bort ifra slike eksterne faktorer kan forringe analysen, og det kan ha negative konsekvenser om man tar avgjørelser om et tiltak uten godt nok begrep om de eksterne kostnadene. Det er også et argument for å ta innover seg den brede verdiskapingen.

Begrepet ”verdiskaping” er hentet fra økonomisk teori og, på nasjonalt nivå knyttes det til bruttonasjonalprodukt (BNP), dvs. differansen mellom inntekter fra salg av alle varer og tjenester (salgsverdien), og utgiftene i forbindelse med produksjonen av disse. Det er naturlig å spørre hva som skjer når et økonomisk begrep kommer inn på et ikke-økonomisk område, som bevaring av natur- og kulturarven. Hadde det bare vært snakk om den økonomiske verdiskapingen, kan man belyse summen av inntekter fra salg av varer og tjenester knyttet til natur- og kulturarven minus utgiftene involvert i å produsere dem. Det er flere eksempler på denne form for økonomisk verdiskaping, spesielt i forbindelse med natur- og kulturbasert reiseliv (Kamfjord, 2007). Et prosjekt ledet av Econ Pöyry og NIKU med fokus på den økonomiske verdiskapingen med utgangspunkt i kulturminner på Røros, viste at dette stod for omtrent 8 % av den totale verdiskapingen lokalt (Econ Pöyry, 2008). Det knyttes da til mat, overnatting, aktiviteter og økonomiske ringvirkninger. De økonomiske ringvirkningene er både direkte og indirekte, og

veldig vanskelige å måle; noen vil kanskje peke på at 8% virker lite. Det sier bare noe om den del av den økonomiske verdiskapingen man kan få målt. Det kan være større økonomiske ringvirkninger når vi snakker om kulturarven på Røros som symbol og attraksjon både for samfunnsliv (bosetting) og næringsliv (nyetablering) som er vanskelig å måle. Og det sier heller ikke noe om sammenhengen mellom de ulike verdiskapingsformene. At det er store metodiske utfordringer ved kartleggingen av verdiskapingen, viser Riksantikvarämbete i Sverige (2005), som satte seg fore å finne indikatorer på verdiskaping tuftet på kulturarven, og som til slutt endte opp med 140 indikatorer på flere områder. Ved Getty Conservation Institute i USA har det vært forsket på den økonomiske dimensjonen ved kulturarven siden midten av 1990-tallet. Flere rapporter har kommet ut, og mye av forskningen har dreid seg om ulike metoder for hvordan man verdsetter kulturarven (Torre, 2002). Utfordringen i verdiskapingsprogrammene er derimot å belyse den brede verdiskapingen, og når vi gjør dette, finner vi at de ulike formene for verdiskaping i stor grad er gjensidig avhengig av hverandre.

Det er et behov for en konseptualisering av hva som inngår i selve verdiskapingsprosessen. En måte å gå fram på er å se på hva som inngår i verdiskapingsprosessen i form av kapital og investering, noe den australske økonomen David Throsby (2001) gjør i forhold til kulturarven. Throsby (2001) tar utgangspunkt i kapitalbegrepet. I økonomisk teori betyr ”kapital” en innsatsfaktor i produksjonen. I økonomisk teori er det ulike former for kapital: finansiell kapital (penger), fysisk kapital (maskiner, bygninger, og lignende), humankapital (arbeidskraft). Økonomene snakker om kapital som 1) *ressurspool* (stock of capital) og 2) *kapitalflyt* (capital flow). Når en virksomhet investerer i sin kapital, betyr det i praksis en utviding av ressurspoolen (stock of capital), og dermed også hvilke innsatsfaktorer virksomheten har å spille på i produksjonen av ulike goder (flow of capital). Natur- og kulturarven som kapital kan forstås som en ressurspool av goder og verdier som gjør det mulig å utvikle andre goder (private og felles) og verdier (økonomiske og ikke-økonomiske). En verneverdig bygning, for eksempel, er både en fysisk kapital for eieren, og den kan brukes til å skape en flyt av nye goder, som servering, overnatting, og lignende.

Vi kan i tråd med det brede verdiskapingsbegrepet også snakke om andre former for kapital enn den økonomiske, slik som naturkapital, kulturkapital, sosial

kapital. Med *naturkapital* menes ressursene som knyttes til naturen eller til naturparker, slik som luft, vann, jord, landskap, økosystemer, biologisk mangfold. Det knyttes til naturens egen fornybare eller ikke-fornybare ressurspool (slik som fisk, skoger, mineraler, osv.), og naturens kapitalflyt er fiske, tømmerhogst, kompostering, landskapsopplevelser, noe som innebærer verdiskaping tuftet på naturens ressurspool. Med *kulturkapitalen* kan vi forstå ressurspoolen knyttet til den materielle og immaterielle kulturarven. For eksempel Eidsvoll-bygningens fysiske verdi (materielle verdi) og dens symbolverdi (immaterielle verdi), og hvilke produkter og goder man kan skape med utgangspunkt i disse. Den *sosiale kapitalen* kan beskrives i form av sosiale nettverks betydning for økonomisk verdiskaping. Det knyttes også opp til sosial tilhørighet, møteplasser og fellesskap som en ressurspool for produksjonen av ulike goder og produkter.

Kapitalverdi er noe som skapes gjennom investering – en verneverdig bygning øker sin kapitalverdi ved istandsetting. Den samlede nytteverdien i framtiden ved istandsetting av en verneverdig bygning, er det økonomene kaller avkastning på investeringen (return of investment). Disse må bli diskontert for pris-/kostnadsjusteringer. Et element i vurderingen av investeringen har med subsistuttverdien å gjøre, og hvorvidt en kapitalform kan erstattes av en annen. Ikke-fornybare energikilder, som for eksempel olje, kan erstattes med fornybare, slik som flis, men hvor går grensen for hva som kan erstattes? Kan biologisk mangfold erstattes med et genmanipulert biologisk mangfold? Kan bærebjelker av tre erstattes med bærebjelker av stål uten å forringe verneverdien? Vurderingene om avkastning på investeringene er mange og komplekse, men Throsby (2001) mener det er viktig at vi legger et bærekraftsperspektiv til grunn for våre vurderinger. Når det gjelder konkrete tiltak, spør han:

1. Hva slags avkastning vil man få miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk på investeringene?
2. Møter prosjektet bærekraftskriteriene (som nevnt ovenfor)
3. Legitimerer avkastningen alternativ bruk av de samme innsatsfaktorene?

Mye av den økonomiske litteraturen på feltet dreier seg om en eller annen form for måling av verdiene i penger, men vi kan også gjøre det i form av *grad av betydning*.

Verdien av en verneverdig bygning kan for eksempel måles kvantitativt etter markedsverdi (etter takst), eller beskrives kvalitativt ut i fra bygningens betydning for ulike aktører. I Tabell 1 gir vi eksempler på miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske verdier som kan knyttes til natur- og kulturarven. Det er ikke utfyllende, og kun et forsøk på å synliggjøre eksempler på bredden og mangfoldet av verdier knyttet til natur- og kulturarven.

Tabell 1 Verdier knyttet til natur- og kulturarven.

Miljømessige verdier	Kulturelle verdier	Sosiale verdier	Økonomiske verdier
- <i>Biologisk mangfold</i>	- <i>Historisk verdier</i>	- <i>Samarbeid, fellesskap</i>	- <i>Sysselsettings-/nyskappingsverdier</i>
- <i>Landskapsverdier</i>	- <i>Symbolverdier</i>	- <i>Tilhørighet</i>	- <i>Inntekter i form av pengeverdier</i>
- <i>Bærekraftsverdier</i>	- <i>Identitetsverdier</i>	- <i>Engasjement</i>	- <i>Bruk/skjøtselsverdier</i>
- <i>Formidlingsverdi</i>	- <i>Kunnskapsverdier</i>	- <i>Nettverk</i>	- <i>Opplevelsesverdier</i>

I forbindelse med det brede verdiskapingen er vi ute etter å se på hva som skjer med disse verdiene, om de forsterkes eller forringes. I verdiskapingsprogrammene snakkes det om fire typer verdiskaping:

- 1) *Miljømessig verdiskaping*. Dette innebærer verdier ved kulturminner, kulturmiljøer og landskap som varierte og mangfoldige omgivelser/landskap, god helhetlig planlegging og forvaltning av det fysiske miljø, god ressursforvaltning og energihusholdning, bl.a. gjennom gjenbruk av bygninger og materialer, mindre forurensning og bevaring av biologisk mangfold
- 2) *Kulturell verdiskaping*. Dette innebærer verdier som lokal identitet, lokal kunnskap, symboler og stolthet, noe som er med å bygge opp en ”kulturell kapital” knyttet til natur- og kulturarven.

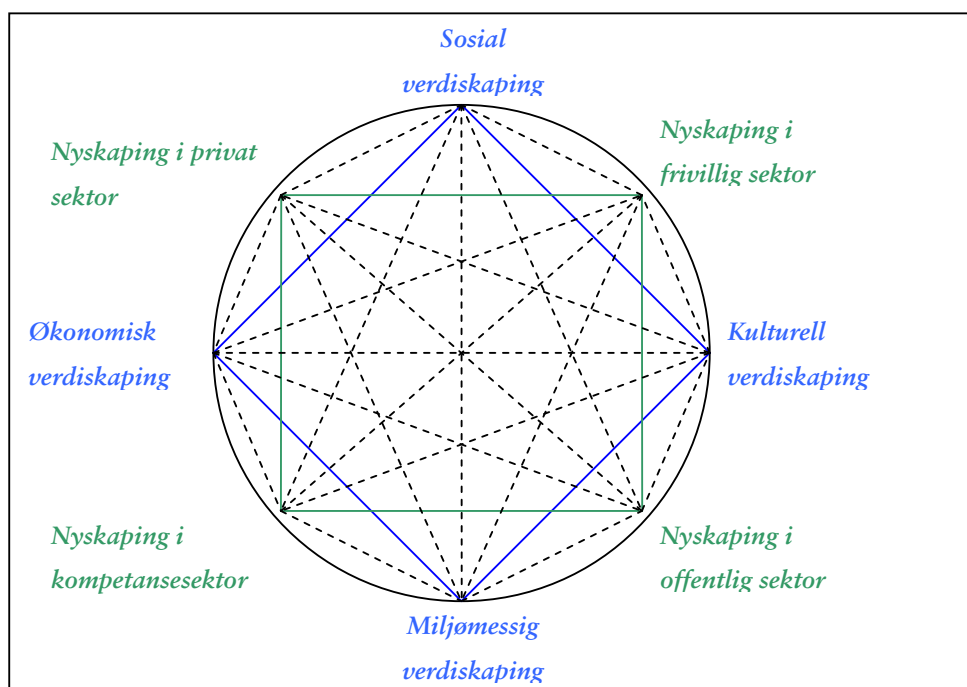
- 3) *Sosial verdiskaping*. Dette innebærer verdier som fellesskapsfølelse, samarbeid/samhandling, lokalt engasjement, tilhørighet, nettverk, tillit, etikk.
- 4) *Økonomisk verdiskaping*. Dette går på hvilke inntekter virksomheten genererer ved salg av produkter, minus de kostnader og utgifter som investeres i produksjonen av produktene.

Verdiskapingen på de ulike områdene kan både være positiv eller negativ. I den brede verdiskapingen er helheten avgjørende. For å synliggjøre helheten i et bærekraftig utviklingsperspektiv, kan vi snakke om *bærekraftig verdiskaping* som en verdiskaping som er miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk bærekraftig. Alle former for verdiskaping må med i vurderingen av resultatet. Som en del av evalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, har vi laget et rapporteringssystem som inkluderer en del indikatorer på hver av disse:

Tabell 2 Indikatorer for verdiskaping

Indikatorer	<i>Miljømessig verdiskaping</i>	<i>Kulturell verdiskaping</i>	<i>Sosial verdiskaping</i>	<i>Økonomisk verdiskaping</i>
1	Skjøtsel av landskap	Forståelse av historiske sammenhenger	Bevissthet og engasjement	Forretningsplaner
2	Bevaring av naturfaglige verdier	Identitet og stedstilhørighet	Forankring og mobilisering	Nyetableringer
3	Forurensing	Omdømme og attraktivitet	Fellesskaps- og dugnadsånd	Sysselsetting
4	Ressurs- og energiøkon. løsninger	Symboler og merkevarer	Samarbeid og nettverk	Innovasjon
5	Konfliktnivå mellom bruk og vern	Kunnskap om natur/kulturarven som ressurs	Sosiale konflikter	Økonomiske ringvirkninger

Knytter vi den brede verdiskapingen til det brede entreprenørskapsbegrepet, vil vi se en rekke komplekse relasjoner. Vi har forsøkt å gi et bilde på dette i Figur 4, i hva vi har kalt det *bærekraftige utviklingshjulet*. Det er en visualisering av elementene som må inngå i en bærekraftig lokal samfunns- og næringsutvikling for å fremme en bærekraftig verdiskaping. Det er en visualisering av de mange relasjoner en bærekraftig utvikling fordrer, og et bilde på det krevende arbeidet verdiskapingsprogrammene legger opp til.

Figur 4 Det bærekraftige utviklingshjulet.

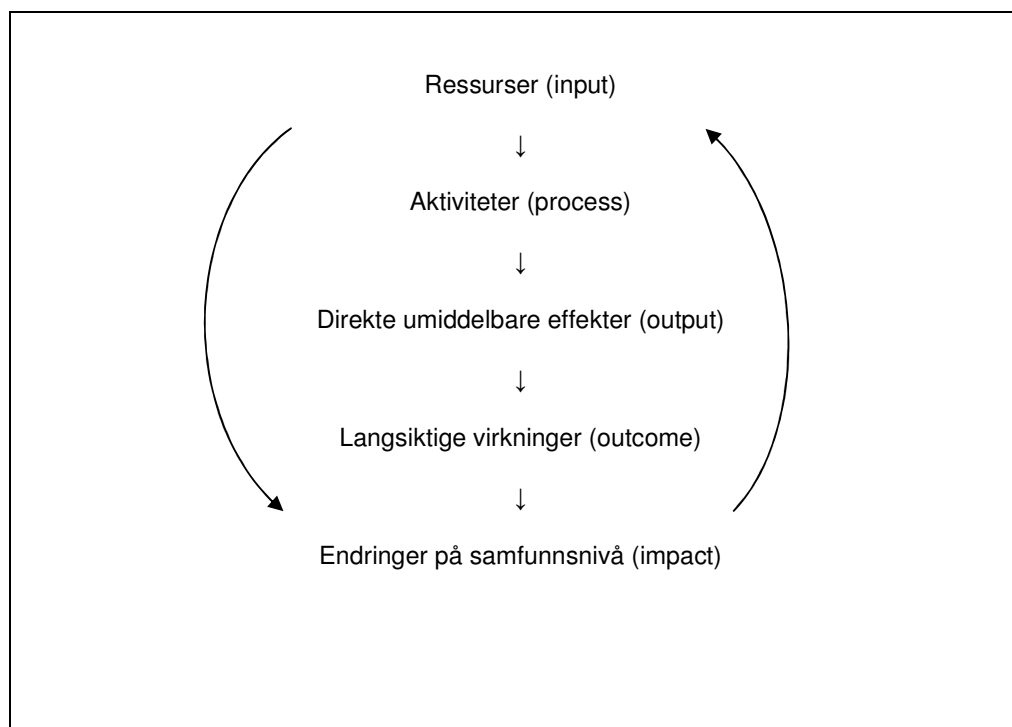
Figur 4 viser en rekke ulike relasjoner, som til sammen utgjør et mønster som sier noe om helheten i hvor bærekraftig den lokale samfunns- og næringsutviklingen er. Vi forsøker med figuren å vise at om vi ønsker å fremme økonomisk verdiskaping, henger den sammen med nyskaping og verdiskaping på andre områder og i andre sektorer. For å fremme en bærekraftig utvikling, trenger vi å se på sammenhengene og helheten. Vi er spesielt opptatt av hvordan den økonomiske verdiskapingen kan forsterke den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen, blant annet i tilfeller der vern avhenger av bruk, slik vi så med eksempler om seterlandskapet, men vi er også interessert i det motsatte, nemlig hvordan den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen bidrar til økonomisk verdiskaping. Dette er

spesielt viktig å belyse når vi skal studere hvordan verdiskapingen bidrar til nærings- og samfunnsutviklingen.

7. Bidrag til lokal samfunns- og næringsutvikling

Verdiskapingsprogrammene har målsettinger som ligger på flere nivåer, slik vi har sett med Snellemodellen (Figur 1). Det laveste nivået er tiltaksnivået på grasrota, dvs. direkte knyttet til f.eks. istandsetting av en bygning som skal brukes til ny næring, eller det går på konkrete tiltak som guiding i nasjonalparken.

Programmene skal vise til effekter på tiltaksnivå, men også til effekter mer generelt på lokal samfunns- og næringsutvikling. Det kan komme under samleparaplyen *bærekraftig stedsutvikling*, og er et mer komplekst felt å vise effekter på enn tiltaksnivået. En måte å synliggjøre dette på er å se nærmere på effektkjeden:

Figur 5 Effektkjeden (Brandtzæg og Haukeland, 2009).

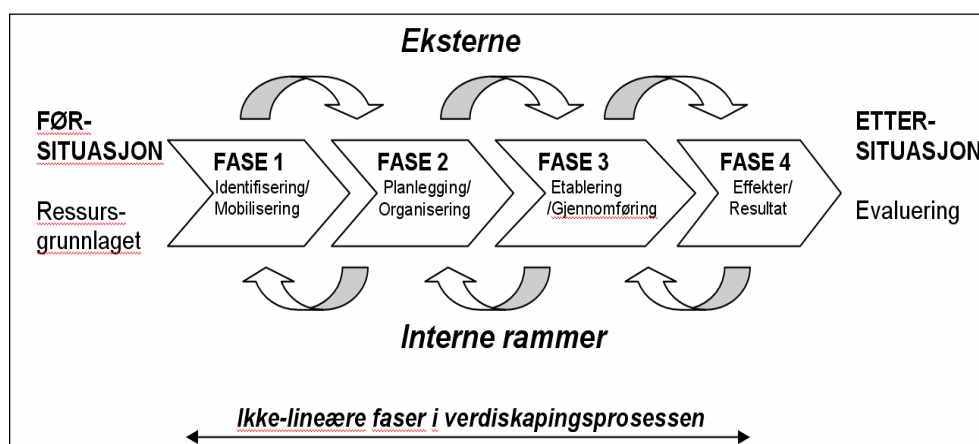
Effektkjeden (Figur 5) viser sammenhengen mellom innsatsfaktorer og resultater, mellom aktiviteter og tiltak som er iverksatt, og hvilke effekter og virkninger disse har på kort og lang sikt, spesielt i forhold til lokal samfunns- og næringsutvikling.

Effekter og virkninger av innsatsfaktorene og aktivitetene vises ved forskjellen mellom ”output” (kortsiktige virkninger) og ”outcome” (langsiktige virkninger). En målsetting i effektkjeden er å få fram langsiktige og samfunnsmessige endringer som varer. Derfor må også planleggingen, så vel som vurderingen og evalueringen, av tiltak i pilotprosjektene i verdiskapingsprogrammene, sees i et langsiktig perspektiv. Det betyr ikke at man ikke skal vise til eller etterstrebe kortsiktige effekter, men at man gjør det innenfor rammen av det langsiktige. Det er ikke uvanlig å beskrive effektkjeden som en lineær prosess, men det viser seg i praksis at den er mer som en spiral, dvs. det går flere runder (loops) mellom stegene som får innvirkning på hverandre. Effektene kan være med på å bestemme hvilke ressurser som settes inn på nye og mer målrettede aktiviteter. Det er en læringsprosess. Verdiskapingen som foregår tuftet på natur- og kulturarven kan relateres til effektkjeden; vi kan snakke om effekter på de økonomiske, sosiale, kulturelle og miljømessige områdene. Indikatorer for å belyse dette vil kunne knyttes både til input-indikatorer (hvilke ressurser som settes inn) og prosess-indikatorer (hvilken fase i prosessen man er i).

For å operasjonalisere verdiskapingsbegrepet, har vi funnet det nødvendig å beskrive hva som skjer i de ulike fasene i verdikjeden. Det ene dreier seg om hvordan man skal beskrive de ulike formene for verdiskaping og hvordan de påvirker hverandre, og det andre dreier seg om hvordan verdiskapingen skal knyttes til lokalt nærings- og samfunnsliv. En måte å gjøre dette på er å knytte utviklingen i pilotprosjektene til verdikjeden. Det kan vi gjøre ved å identifisere fasene mellom ”nullpunkt” (før-situasjonen) og verdiskapingseffekt (etter-situasjonen). Vi har identifisert fire faser i pilotprosjektene som kan relateres til nyskappingsprosessen og verdikjeden på pilotprosjektnivå. Disse er:

1. Identifiserings- og mobiliseringsfasen
2. Planleggings- og organiseringsfasen
3. Tiltaks- og gjennomføringsfasen
4. Realiseringsfasen (effekter og resultat)

I Figur 6 nedenfor har vi forsøkt å integrere de ulike fasene pilotprosjektene er i med verdiskapings- og nyskappingsprosessen:

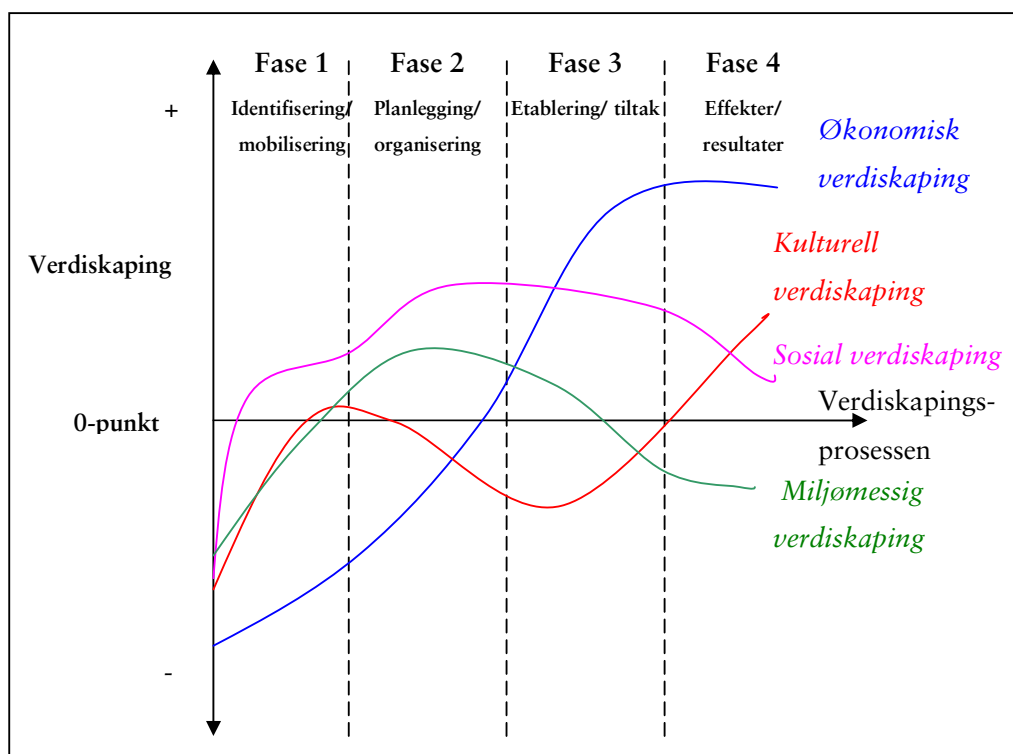

Figur 6 Verdikjeden i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner

Fasene belyser sammenhenger over tid – man må identifisere en ressurs før man kan bruke den som en ressurs til å utvikle et produkt, og det tar tid. Det er ikke alltid slik at ressursene er fritt tilgjengelig i før-situasjonen. Det kreves arbeid i utviklingen av ressursgrunnlaget. Hver fase har sine mål, innsatsfaktorer og resultater, men hovedmålsettingen er en bred verdiskaping gjennom hele verdikjeden. Fasene er ikke-lineære. Et ferdig produkt kan samtidig være en ressurs for et nytt produkt, slik vi ser ved istandsetting av en bygning, eller etablering av stier i nasjonalparkene. Da har vi i prinsippet to typer verdikjeder. Den ene knyttes til fellesverdiene som ligger i fellesgodene, og den andre til markedsverdiene som ligger i de private godene. Hva skjer med disse når en bygning settes i stand? Hvordan er sammenhengen mellom de ulike formene for verdiskaping?

Vår erfaring med pilotprosjektene i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, er at det kan være store variasjoner mellom de ulike verdiskapingsformene i utviklingen av pilotprosjektene. I Figur 6 har vi identifisert noen sentrale faser som pilotprosjektene går igjennom i sitt arbeid. Det vi ser er at verdiskapingen i de ulike fasene, ikke er den samme. Det er ikke uvanlig at den miljømessige og kulturelle verdiskapingen er høyere tidlig i prosjektet og deretter avtar, mens den økonomiske verdiskapingen er lavere tidlig i prosjektet og deretter øker. Det sier noe om kompleksiteten og sammenhengen av de ulike formene for verdiskaping. Man må sette bygningen i stand før den kan brukes i forretningsøyemed. Det er naturlig at det investeres mye i starten i ressursene knyttet til natur- og kulturarven, og at disse da vil utgjøre en ressurspool som deretter kan brukes til økonomisk virksomhet. I

Figur 7 viser vi et fiktivt eksempel på sammenhengen mellom de ulike formene for verdiskaping i hver fase og samlet:

Figur 7 Verdiskapingsprosessen i ulike faser

La oss igjen understreke at dette er et fiktivt eksempel. Det vi forsøker å få fram i Figur 7 er nettopp det prosessuelle og sammensatte i den brede verdiskapingen. De ulike formene for verdiskaping er forskjellige i de ulike fasene. Pilotprosjektene i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner rapporterer at det går mye tid med til den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen, noe som synes å være en forutsetning for den økonomiske verdiskapingen. Verdiskapingen må derfor ikke bare vurderes bredt, men også over lengre tid.

8. Et bærekraftig verdiregnskap

Hele veien er det en utfordring å synliggjøre helheten og sammenhengen i den brede verdiskapingen. Det er flere metoder for å vise slike sammenhenger, og vi skal her introdusere en metode hentet fra næringslivet, og som forsøker å belyse bærekraften ved en virksomhets årsresultat. Metoden er kjent som ”triple bottom line” (Elkington 1999, Savitz og Weber, 2006).

Elkington (1999) peker på at næringslivet er i økende grad opptatt av ”bærekraft”, noe han knytter til tre områder: 1) økonomi, 2) sosialt ansvar og 3) miljø. Årsresultatet (den totale bunnlinjen) må sees i lys av disse tre områdene, mener han. I denne sammenheng snakker han om ”shear zones” som de områder eller soner der de ulike resultatene (bunnlinjene) kommer i berøring med hverandre, som en tilpasning eller en kollisjon. At en virksomhet plutselig får et stempel som miljøsynder for å oppnå økonomisk vinning, er et eksempel på hvordan miljøet kan slå inn på økonomifeltet, men vi ser også tilpasninger i form av ENØK-tiltak eller andre miljøtiltak i virksomheten. Det finnes ulike typer ”shear zones”: sosial/økonomi, økonomi/miljø og miljø/sosial.

Den økonomiske bunnlinjen sier noe om virksomhetens finansielle resultat, som et overskudd eller et underskudd målt i kroner og øre. Den miljømessige bunnlinjen knytter Elkington til naturkapitalen (”natural capital”), som både er fornybar og ikke-fornybar. En fornybar naturkapital, som solenergi, kan slå positivt ut for virksomheten, også økonomisk. Den sosiale bunnlinjen knytter Elkington til helse og samfunnets velstand, noe vi kan måle ut i fra ulike indekser, slik som Personal Quality of Life (PQLI) indeksen, Human Development Indicator (HDI) og Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW).

”Triple bottom line”-teorien utvider resultatet til ikke bare det økonomiske resultatet, men ser det i forhold til miljøet og til sosialt ansvar. På tilsvarende vis ønsker vi å utvide vurderingen av totalresultatet (den brede verdiskapingen) for pilotprosjektene i verdiskapingsprogrammene, ved å innføre det vi kaller for en

”quadruple bottom line”, eller en *firedeelt bunnlinje*, der totalresultatet sees i lys av den miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske verdiskapingen. Som nevnt tidligere kan det bety at et pilotprosjekt som viser et negativt økonomisk resultat i oppstarten, men som kan vise til et positivt resultat mht. den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen, kan vurderes å ha et positivt totalresultat. Det gir spesielt to konsekvenser: 1) vi får en utvidet vurdering av hva pilotprosjektene skaper av verdiskapingsresultater og 2) det åpner for økt støtte til virksomheter som i større grad engasjeres i den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen, siden dette da i større grad vil sees i lys av den brede verdiskapingen, og som et fundament for økonomisk verdiskaping.

Vi skal her forsøke å gi et enkelt bilde av det som inngår i den firedelte bunnlinjen ved å se på styrkeforholdet til, eller betydningen av, indikatorene på de ulike indikatorene på verdier i verdiskapingsprosessene (se Tabell 2). Tabell 3 belyser følgende styrkeforhold av verdiskapingen: veldig positiv (++), positiv (+), stabil (0), negativ (-), veldig negativ (--). Igjen, dette er et forsøk på å beskrive, *ikke* kvantifisere, styrkeforholdet i verdiskapingen knyttet til natur- og kulturarven.

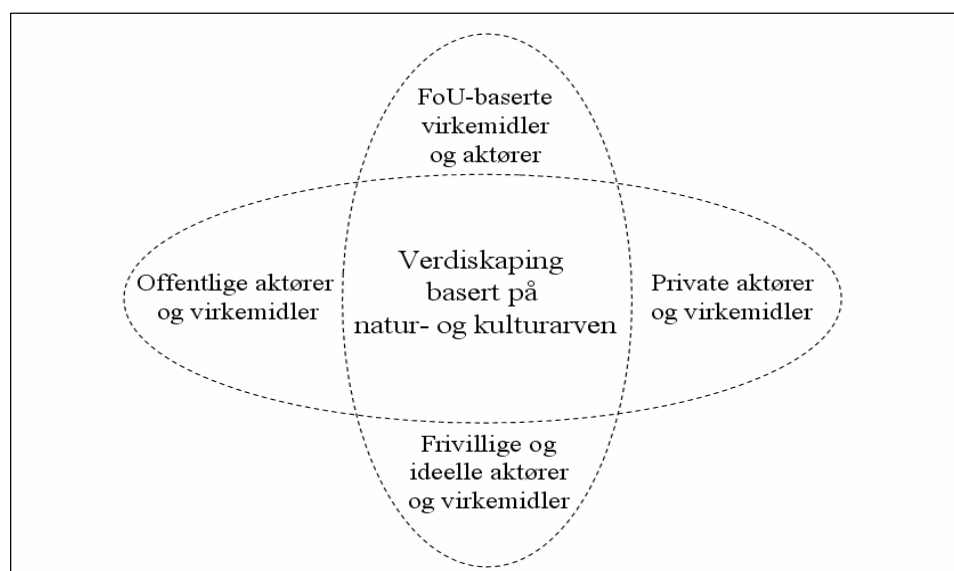
Tabell 3 Eksempel på et bærekraftig verdiregnskap med 5 indikatorer

ET BÆREKRAFTIG VERDIREGNSKAP				
	<i>Miljømessig verdiskaping</i>	<i>Kulturell verdiskaping</i>	<i>Sosial verdiskaping</i>	<i>Økonomisk verdiskaping</i>
1	++	+	++	0
2	+	--	-	-
3	-	0	0	+
4	+	++	+	0
5	--	+	+	-
Total	+	++	+	-
FIREDELT BUNNLINJE				

Eksempelet i Tabell 3 er et fiktivt eksempel, og det er kun ment som en illustrasjon på hvordan man kan beskrive den brede verdiskapingen som foregår i et pilotprosjekt eller i tilknytning til et tiltak. I det tenkte eksemplet viser vi et bilde av et tiltak som vurderes som negativt i forhold til den økonomiske verdiskapingen, men fordi de øvrige verdiskapingsformene er positive, vil tiltaket samlet sett kunne vurderes som positivt. Dette kan bidra også til planleggingen av tiltak, siden man er klar over at man blir vurdert ut i fra den brede verdiskapingen. Da kan man planlegge ut i fra hvilken fase i utviklingen man er i. *Den firedelte bunnlinsen* (quadruple bottom line) vurderer helheten. Dette er en teori og en metode som ikke er ferdig utviklet, men som vi mener kan ha noe for seg i det videre arbeidet med å dokumentere den brede verdiskapingen.

9. Samordning i forvaltnings- og virkemiddelapparatet

Bred verdiskaping basert på natur- og kulturarven innebærer store utfordringer knyttet til dagens forvaltnings- og virkemiddelapparat. Et utvidet verdiskapingsbegrep omfatter både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. En slik helhetsforståelse legger grunnlaget for å inkludere bærekraftsperspektivet, og legger samtidig til rette for å fremme positivt samspill mellom produksjon av fellesgoder og private goder. Videre forutsetter det brede verdiskapingsbegrepet, i henhold til det bærekraftige utviklingshjulet og Quadruple Helix-modellen, at det tas aktive grep for å stimulere til godt samspill mellom alle sektorer som er aktører og interessenter i verdiskapingen. Dette omfatter aktører både innen offentlig virksomhet, FoU, næringsliv og frivillig sektor (jf. Figur 8).

Figur 8 Samspill mellom aktører og virkemidler som grunnlag for verdiskaping.

For å nå politiske utviklingsmål, har vi i Norge et bredt spekter av virkemidler som er av relevans for å fremme en bærekraftig utvikling forankret i det brede verdiskapingsperspektivet. Virkemidlene kan være både av juridisk, økonomisk og informativ karakter. Juridiske virkemidler omfatter lover, forskrifter og

retningslinjer, f.eks. i forhold til planlegging, arealbruk, naturvern, forurensning, jord- og skogforvaltning osv. Økonomiske virkemidler omfatter bl.a. skatter, avgifter, fond, tilskuddordninger/finansieringsordninger, og spesielle utviklingsprogrammer. Informasjonsvirkemidler dreier seg om informasjon, rådgivning, veiledning og opplæring i forhold til ulike innsatsområder. Videre er det også del av de økonomiske virksomhetene som kan kalles for forskningsbaserte, og som har til hensikt å frambringe kunnskap og kompetanse, som indirekte eller direkte kan støtte opp om utviklingen på ulike satsingsområder.

Noen av de viktigste virkemidlene knyttet til natur, kultur, landskap og næringsutvikling forvaltes av kommunene, fylkeskommunene, Fylkesmannen og Innovasjon Norge. Kommunene har virkemidler knyttet til bl.a. arealforvaltning, landbruk, næringsutvikling, kultur og miljøvern. På regionalt nivå har Fylkeskommunen virkemidler rettet mot regional utvikling, samferdsel, kultur, næring og videregående opplæring. Fylkesmannen har virkemidler knyttet til landbruk, miljøvern og arealplanlegging. Innovasjon Norge har en rekke virkemidler og programmer knyttet til entreprenørskap, finansiering av næringsutviklingstiltak og rådgivning/veiledning. Innovasjon Norge forvalter også den bedriftsutviklingsrettede delen av bygdeutviklingsmidlene. Videre er det også andre instanser som forvalter fond, tilskuddsordninger og utviklings-/finansieringsprogrammer o.l. som er aktuelle for å fremme entreprenørskap og verdiskaping. Kulturminnefondet gir f.eks. tilskudd til restaurering av verna og verneverdige bygninger.

Store deler av de offentlige økonomiske virkemidlene med direkte betydning for natur- og kulturarven, er knyttet til landbruk. En utfordring i forhold til for eksempel kulturlandskapsforvaltningen, er at disse midlene kun omfatter bruk som er berettiget produksjonstilskudd. De store kulturlandskapsverdiene er gjerne knyttet til landbrukseiendommer som ikke lenger regnes som aktive bruk, og som dermed ikke er støtteberettiget. Fra 2004 er det kommunene som forvalter ordningen med Spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL). SMIL-ordningen åpner imidlertid for at landbrukseiendommer uten aktiv drift også kan motta støtte, men midlene til slike formål er relativt begrensede, og det er først og fremst aktive brukere som blir prioritert (Brandtzæg & Hvitsand 2009).

Dersom man ser virkemiddelsystemet fra et brukerperspektiv, virker det fragmentert og uoversiktlig. Det er vanskelig å få oversikt over hvilke støttemuligheter som finnes og hva som kreves for få støtte. Dette er tilbakemeldinger vi har fått gjennom følgeevalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner og andre utviklingsprosjekter. Verdiskaping basert på natur- og kulturarven innebærer behov for et helhetlig fokus, men virkemidlene som retter seg inn mot forvaltningen av natur og kultur er sektororienterte og fragmenterte. Ulike instanser forvalter hver sin bit av en større helhet, ut fra hvert sitt faglige perspektiv og hvert sitt regelverk. Flere ulike instanser, med ulike virkemidler og retningslinjer, kan også ha fokus på ett og samme formål. Når det gjelder bevaring av bygninger, har f.eks. både SMIL-ordningen, Kulturminnefondet og Fylkeskommunen fokus på bevaring av vernede og verneverdige bygninger. Innenfor en og samme instans, kan det videre være ulike seksjoner som har ulikt perspektiv på hvilke kriterier og retningslinjer som skal legges til grunn for forvaltningen av ett og samme område. Det er vanskelig å få virkemidler til å spille lag i forhold til å nå felles mål. Det er ingen virkemidler som fanger opp eller tar hensyn til de ulike formene for verdiskaping. Innovasjon Norge sine virkemidler baserer seg på et ensidig fokus på bedriftsøkonomiske kalkyler. Tiltak som har mer fokus på sosial, kulturell eller miljømessig verdiskaping er ikke støtteverdige, fordi det ikke er direkte sammenheng mellom investeringer og økonomisk avkastning. Slike tiltak kan imidlertid være fornuftige ut fra et samfunnsøkonomisk perspektiv, f.eks. ved at de bidrar til å forsterke et områdes attraktivitet, tilgjengelighet og opplevelsesverdi, og sånn sett kommer flere næringsaktører og området som helhet til gode.

For å kunne bevare natur- og kulturarven gjennom bærekraftig bruk og verdiskaping, er det behov for virkemidler med et bredere fokus, og/eller at virkemidler koordineres og samordnes på en bedre måte. Dersom man skal få ulike virkemidler til å spille på lag mot felles mål, blir det vanskelig å finne bærekraftige løsninger dersom ikke ulike instanser har muligheter for tilpasning av egne regler og retningslinjer. Dersom man skal bevare og utvikle gjennom bruk, innebærer dette ofte en annen bruk enn tidligere. Dersom gamle bygg som har mistet sin funksjon ikke skal stå ubrukt og forfalle, kan det være nødvendig å akseptere visse endringer. Det synes derfor å være behov for en nærmere avklaring av hvor strengt kravet til antikvariske prinsipper skal håndheves i slike sammenhenger.

At virkemiddelapparatet er komplekst og uoversiktlig, er i seg selv en utfordring. Det er klart at desto flere ordninger som eksisterer, desto mer uoversiktlig blir systemet, og det blir mer utfordrende å sette sammen ulike spesialiserte ordninger til en større helhet.

For bedre å kunne håndtere utviklingsstrategier, hvor landskap, natur, kultur, tradisjoner, historie, særpreg osv. danner grunnleggende og viktige ressurser for verdiskaping og bærekraftig stedsutvikling, har vi i Europa, og de senere årene også i Norge, sett framveksten av ulike former for regionalparker. Hensikten er å stimulere til en utvikling der bevaring og utvikling går hånd i hånd. I Norge er det Valdres natur- og kulturpark og Nærøyfjorden Verdsarvpark som har kommet lengst på dette området. Disse parkene er etablert etter inspirasjon fra de franske regionalparkene. Et viktig formål er å enes om en felles kvalitativ plattform og mål for utviklingen, og etablere møteplasser, nettverk og rammer for strategisk og praktisk samhandling mellom ulike aktører og virkemidler for å nå målene. Regionalparkene framstår som interessant grep for å forankre, mobilisere og fremme bærekraftige utviklingsstrategier på regionalt og lokalt nivå. Det er likevel en stor utfordring å få aktører og virkemidler på ulike nivåer til å samhandle for å kunne ta vare på natur- og kulturarven, og bruke denne som ressurs for samfunnsutviklingen. Det er med andre ord behov for omfattende samarbeid og koordinering på tvers av sektorer og myndighetsområder, for å utvikle en virkemiddelforvaltning som aktivt fremmer bærekraftige utviklingsstrategier fundert på et bredt verdiskapingsperspektiv.

10. Oppsummering og anbefalinger

Her skal vi gi en oppsummering av innholdet i notatet, og komme med noen anbefalinger for veien videre når det gjelder det å forsterke den brede verdiskapingen med utgangspunkt i natur- og kulturarven. På et overordnet plan ønsker vi å støtte oppunder intensjonene om et tett og nært samarbeid mellom de to programmene *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner* og *Naturarven som verdiskaper*, slik at de kan lære av hverandre.

1. Det er behov for i større grad å synliggjøre verdiskapingspotensialet som ligger i samsillet mellom naturarven og kulturarven.
2. Det bærekraftige utviklingsperspektivet må ligge til grunn for all aktivitet innen verdiskapingsprogrammene, noe som inkluderer en bærekraftig *global* utvikling.
3. Betydningen av å satse på lokal samfunns- og næringsutvikling, innebærer at det må jobbes mer med å få fram sammenhengene mellom nyskaping og verdiskaping i privat, offentlig, frivillig og kompetansesektor (jfr. en ”quadruple helix”-modell).
4. Det er viktig å få mer kunnskap om den gode balansen mellom produksjonen av private goder, og produksjonen av fellesgoder tuftet på natur- og kulturarven. For å unngå økt privatisering av fellesgodene ved natur- og kulturarven, er det behov for bedre betalingsmodeller for produksjonen av fellesgoder.
5. Prinsipper for bærekraftig bruk og vern må konkretiseres av myndighetene, i samarbeid med ulike instanser som representerer både bruker- og verneinteresser. Flere aktører må involveres i prosessen, ikke bare ekspertene. Disse må ligge til grunn for en helhetlig forvaltning og foredling av private goder og fellesgoder i tilknytning til natur- og kulturarven.

6. Når verdiskapingen ved et tiltak eller et prosjekt skal vurderes og evalueres, må dette ikke bare bygge på de økonomiske effektene og ringvirkningene, men også de miljømessige, kulturelle og sosiale effektene og ringvirkningene. Et bærekraftig verdiregnskap kan være et godt verktøy i denne sammenhengen.
7. Det er et behov for å ikke bare se på den lokale samfunns- og næringsutviklingen, men også den regionale dimensjonen (jfr. Snellemodellen). Det blir viktig å få eksempler på interkommunale modeller for den regionale overbygningen i forståelsen, forvaltningen, formidlingen og foredlingen av natur- og kulturarven, slik vi blant annet ser i forbindelse med regionalparkpilotene Valdres og Nærøyfjorden.
8. Forvaltnings- og virkemiddelapparatet er sektorisert og fragmentert. Det er behov for et omfattende samarbeid og koordinering på tvers av sektorer og myndighetsområder, for å utvikle en virkemiddelforvaltning som aktivt fremmer den brede verdiskapingen i et bærekraftig utviklingsperspektiv.

Referanser

- Baadsvik, K. og K. Daugstad. 2003. *Kulturminner og kulturmiljøer som grunnlag for verdiskaping*. NINA rapport nr. 783.
- Brandtzæg, B. A. & C. Hvitsand. 2009. *Evaluering av spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL)*. TF-rapport, nr. 244.
- Brandtzæg, B. A. og P.I. Haukeland. 2009. *Årsrapport fra følgeevalueringen til Verdiskapingsprogrammet for kulturminner for 2008*. TF-notat, nr. 18.
- Econ Pöyry. 2008. *Økonomisk verdiskaping av kulturminner*. Econ Pöyry-rapportserie.
- Elkington, J. 1999. *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. UK. Capstone publishers.
- Guttormsen, T. S. 2006. *Verdiskaping og verneideologi: Sektorinteressenes og kulturminneforvaltningens anvendelse og forståelse av et verdibegrep*. NIKU-rapport.
- Haukeland, P. I. og Bent A. Brandtzæg. 2008. *Opplevelseslandskapet: En ressurs for bærekraftig stedsutvikling og verdiskaping*. TF-notat nr. 21 (i press).
- Haukeland, P.I.. 2008. *Dyp Glede: Med Arne Næss inn i dypøkologien*. Flux forlag.
- Haukeland, P.I. 2007a. "Verdiskaping og kulturarven". Innlegg på KAFF-konferanse 30. oktober 2007.
- Haukeland, P.I. 2007b. "Social and cultural entrepreneurship in sustainable community economic development", *Conference proceedings: Euroweek*, Telemark University College.
- Haukeland, P.I. 1999. "Entreprenørskap, læring og den gode skole". *Bedre Skole*, nr. 3.

- Kamfjord, G. 2007. "Kulturarv som ressurs i reiselivssammenheng". Foredrag, KAFF-konferanse, 30. oktober 2007.
- Kirke- og utdanningsdepartementet. 1997. "Strategiplan for entreprenørskap i opplæring og utdanning". Departementene.
- Lønning, D.J. og Å.W. Haugsevje. *Kulturminne og kulturmiljø som grunnlag for verdiskaping: Kva kan kulturokonomien bidra med?*, TF-arbeidsrapport, nr. 11, 2002.
- Mangset, P. og S. Røyseng (red.). 2009. *Kulturelt entreprenørskap*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Mason, Randall. 2005. "Economics and Historic Preservation: A guide and review of the literature". University of Pennsylvania: The Brookings Institution Metropolitan Policy Program.
- Nichols, A. 2006. *Social entrepreneurship : new models of sustainable change*. NY, NY: Oxford University Press.
- Norderhaug, A. 2009. "Landskap", NFR-konferanse om bruk og vern i Miljø 2015, Lillestrøm, 13.-14. januar 2008
- Norges forskningsråd. 2003. "Kulturminner og kulturmiljøer – Utredning av forskningsbehovet". NFR: Utredningsgruppe.
- NOU 2002:1 *Fortid former framtid - utfordringer i en ny kulturminnepolitikk har vært et sentralt grunnlag for utredningsarbeidet*.
- Nærings- og handelsdepartementet, Kommunal- og regionaldepartementet og Kultur- og kirke departementet. 2005. *Handlingsplan for kultur og næring*. Oslo: NHD.
- Prato, T. og D. Fagre. 2005. *National parks and protected areas: Approaches for balancing social, economic and ecological values*. Blackwell publishing.
- Ray, C. 2001. *Culture Economy*. UK: Report from LEADER

- Riksantikvaren. 2008. *Bærekraftige historiske byer – med kulturarven som utviklingsressurs*. Oslo: RA.
- Riksantikvaren. 2007. "Reiseliv og lokalsamfunn", La Stå! Nyhetsbrev om Lokal Agenda 21.
- Riksantikvaren. 2006. "Verdiskaping", La Stå! Nyhetsbrev om Lokal Agenda 21.
- Riksantikvaren. 2005. *Programnotat: Verdiskapingsprogrammet for kulturminner*.
- Riksantikvaren. 2003. *Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar*. Oslo: Riksantikvaren.
- Riksantikvarieämbete. 2005. *Kartläggning av uppföljningssystem och indikatorer för kultur och kulturarv i regionalt utvecklingsarbete*. Stockholm: Riksantikvarieämbete.
- Savitz, A. W. 2006. *The Triple Bottom Line*. San Francisco: John Wiley & Sons.
- St. meld. Nr. 7 (2008-2009). *Et nyskapende og bærekraftig Norge*. NHD.
- St. meld. nr. 16 (2004-05) *Leve med kulturminner*. Miljøverndepartementet.
- St. meld. Nr. 22 (2004-2005) *Kultur og næring*. Kultur- og kirke departementet.
- Throsby, D. 2001. *Economics and Culture*. UK: Cambridge University Press.
- Torre de la, M. (red.). 1999. *Economics and Heritage Conservation*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- TremaNord (Miljø). 2001. *Evaluating Cultural Heritage and Landscapes*. Seminarrapport, Tallinn 7. -8. mai 2001.